

KİRÂAT İLMİ SİSTEMATİĞİNDE USÛL KAVRAMLARI

YAŞAR AKASLAN*

Method Concepts in the Quranic Recitation (Qiraa)

Abstract: The Quranic recitation (Qiraa) is a discipline that analyzes the words of the Holy Qur'an via expression and examines the agreement and the contradictions by ascribing to their followers (imams and their narrators). The scope of this paper is method concepts which are frequently used for teaching technique of the mentioned discipline. In this study, a general framework for concepts will be presented and discussed general rules of ones since the issue defined as procedural contradiction has a technical nature.

Keywords: Qiraa, Method, Contradictions, Concept, Technique.

Öz: Kırâat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarını edâ yönüyle ele alan, bu husustaki ittifak ve ihtilafları belirten rivâyetleri, nakledenlerine (imam ve râvîlerine) isnâd ederek inceleyen bir disiplindir. Bu ilmin öğretiminde sıkça kullanılarak tekrarlanan usûl kavramları, makalemizin konusunu teşkil edecektir.

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmî ABD. [yasar.akaslan@omu.edu.tr].

Burada, usûlî ihtilaflar olarak ifade edilen meselenin çok teknik olması habesiyle ve bu çalışmanın hacmini de aşacağından kavramlara genel bir çerçeveden bakılacak ve onların genel kurallarına işaret edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Kırâat, Usûl, Farklılık, Kavram, Teknik.

Giriş

Her ilim dalı, gelişip zenginleşme sürecinde kendine özgü birtakım ıstılahlar ortaya koyar ve zamanla bu kavram havuzları sayesinde literatür geliştirir. Tarihsel süreçte, bu literatür sayesinde nesilden nesile değişmeden ya da ufak değişikliklerle aktarılagelen terimler, ilgili branşla ilgilenen herkesin istisnasız bilmek ve aktarmak durumunda olduğu tanumlardır. İlgili branşın kendine mahsus dilinin ve terminolojisinin oluşmasında en önemli unsur olan ıstılahlar, literatürde herkesçe kabul edilen genel-geçer nitelik kazanarak ilgili sahada sıkça tekrarlanmıştır.

218
OMÜİFD

Kırâat imamları, Kur'ân-ı Kerîm'in edâsı itibariyle birçok kural üzerinde ittifak ederken bazı konularda birbirlerinden ayrılmışlardır. İlâhî kelâmın lafızlarının telaffuzu hususunda, Kur'ân-ı Kerîm'de kırâat ihtilaflarının söz konusu olduğu yerlerde bir usûl takip edilerek okunması ya da her kırâat imamının belli bir yöntem dâhilinde kendilerine mahsus belirledikleri okuyuş tarzları kırâat ilminde *usûl farklılıkları* olarak ifade edilmektedir. Bu noktada, kırâat ilminin otoritelerinden olan Dimyâtî'nin (ö.1117/1705) kırâat ilmini, "Yüce Allah'ın kitabını nakledenlerin Kur'ân'ın hazif-ısbât, tahrîk-teskîn, fasıl-vasıl ve bunların dışında, ancak semâ' yoluyla sabit olabilecek telaffuz şekillerini -örneğin ibdâl vs. vecihlerindeki ittifak ve ihtilaf noktalarını bize öğreten ilimdir."¹ şeklinde tanımlaması, kırâat tedrisatında söz konusu olacak kavramlara vukûfiyetin önemini gösterir. Bu tür farklılıklar, ses ve telaffuz keyfiyetiyle ilgili olması itibariyle *fonetik² farklılıklar* olarak da isimlendirilebilir.³

¹ Ahmed Muhammed Bennâ Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbaate 'aşer*, Şa'bân Muhammed İsmail (tahk.), Âlemü'l-Kütüb, Beyrüt 1987, I, 67.

² *Fonetik (Phonetics)*, "Telaffuz edilen ses" anlamında, *phono* ya da *phone* kökünden gelen Yunanca bir kelimedir. Mario Pei, *Glossary of Linguistic Terminology*, Anchor Books, New York 1966, s. 199. Öte yandan dilbilim terimi olarak fonetik, "İnsan konuşma seslerinin

Lügatte, “kök, temel, esas ve dayanak”⁴ gibi manalara gelen *asl* kelimesi, kâide ve delil anlamlarında da kullanılır. Çoğulu *usûl* olarak kullanılan kavram ıstılahta, “başkasının üzerine binâ edildiği şey”,⁵ “bir bilimin temel prensip, ilke ve kuralları”⁶ olarak bilinir. Kırâat literatüründe ise “birbirine benzeyen cüz’iyyâtın tümünün altında toplandığı veya sınıflandığı genel kurallar bütünü”⁷ şeklinde tanımlanabilir. İmâle, idğâm, teshîl, terkîk, sıla ve işmâm vb. tecvîd kuralları ve lehçe farklılıkları bu başlık altında ele alınır. Kaynaklarda bunların *usûl* diye adlandırılmasının sebebi, söz konusu kurallardan birinin hükmünün, genel olarak hepsine uygulanabilir olmasıdır. Bazen de bu kategoride değerlendirilip de bir kurala tâbî olmayan ve bir hüküm altına sokulamayan değişken özelliğe sahip kelimeler yer almaktadır.

Mahallî şîve ve ağızların ses özellikleriyle ilgili olan usûl ihtilafları, manada önemli bir değişikliğe sebep olmamaktadır. Bunları, konuşma üslûbunda aynı kelimeleri farklı tavır ve edâ ile söylemek olarak anlayabiliriz. Usûl farklılıklarını daha ziyade okuyuşta bir ses zenginliği ve çeşni olarak görmek⁸ daha yerinde bir değerlendirme olabilir. Kur’ân-ı Kerîm’in aynı biçim altına giren bütün kelimelerinde geçerli olan ve tamamen seslendirme ile ilgili bu telaffuzlar, sözlü geleneğe ait olmaları sebebiyle yalnızca tilâvette kendini gösterebilmiş; yazı ile ilişkili olmamasından dolayı bu şekliyle mushaflara yansımaya imkânı bulamamıştır. Ancak kırâat geleneği içerisinde hangi kurrâ hangi usûle göre okuyorsa,

analiz ve tasnifi, üretimi, kullanımı, taşınması ve kaydedilmesi kurallarından bahseden sistematik bir öğreti ve bilim” olarak tanımlanmaktadır. Detaylı bilgi için bk.: Necdet Çağlı, *Kur’ân’ın Belâgat ve Fonetik Yapısı (Kırâat Olgusu Çerçevesinde)*, İlahiyât, Ankara 2005, ss. 21-23.

- ³ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İSAM, İstanbul 2011, s. 57.
⁴ Râğıb İstefhânî, *el-Müfredâtü fi ğaribi’l-Kur’ân*, Muhammed Seyyid Kilânî (tahk.), Dâru’l-Ma’rife, Beyrût 1961, s. 19.
⁵ Seyyîd Şerîf Cürçânî, *Kitâbü’t-ta’rifât*, Mektebetü Lübnân, Beyrût 1985, s. 28. Ayrıca bk.: Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, İFAV, İstanbul 2009, ss. 37-38.
⁶ Serdar Mutçalı, *el-Mu’cemü’l-‘Arabîyyü’l-hadîs: Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul 1995, s. 18.
⁷ Muhammed Abdulazîm Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fi ulûmi’l-Kur’ân*, Fevz Ahmed (tahk.), Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrût 1995, I, 358.
⁸ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatler*, Ensar, İstanbul 2005, s. 148.

lafızları bu usûl çerçevesinde kendinden sonrakilere aynı şekilde aktarmışlardır.⁹ Manayı değiştirmeyen ve sadece telaffuza yansıyan bu durum, kırâat farklılıklarının belki de yüzde seksenini oluşturmaktadır.¹⁰

Kur'ân kelimelerinin bazıları, değişik coğrafyalarda lehçe bakımından farklı şekillerde telaffuz edilmiştir. Bu tür farklı telaffuz şekillerinin hepsinin, bizzat Hz. Peygamber tarafından uygulandığı bilgisi kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak uygulama tarzı ve bir formülasyona tabi tutulabilmesi açısından Hz. Peygamber'de ve Kur'ân'ı ondan öğrenen sahâbenin uygulamasında örneklerini görmemiz mümkündür. Örneğin elif-i maksûre ile biten *يَحْيَى* gibi kelimeler, Hz. Peygamber'in kabilesi olan Kureyş lehçesinde *tahkîk* (normal fetha sesi) ile okunurken farklı kabilelerde *imâle* ile seslendirilir. Ancak bir defasında Meryem sûresinin 12. âyetinde geçen aynı lafız Hz. Peygamber *imâle* ile okumuştur. Onun bu telaffuzu üzerine, "Ey Allah'ın Rasûlü! İmâle ile okuyorsunuz. Hâlbuki imâle Kureyş lügatında yoktur." denilince Allah'ın Rasûlü, "Bu da dayılarımız olan Benî Sa'd'ın lügatıdır."¹¹ şeklinde cevap vermiştir. Hz. Peygamber'in bu telaffuzu ve işareti, lehçesinde imâle bulunan kabilelere, sonu elif-i maksûre ile biten kelimelerde bu şekilde telaffuz yolunu açmış olabileceği ifade edilmektedir.¹² Böylece aynı kelimeler üzerinde lehçesel farklılıklar sebebiyle imâle-tahkîk, idğâm-izhâr, tefhîm-terkîk ve nakl-ibdâl gibi usûle dair farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır. Söz konusu telaffuz tarzları, kırâat ilminin önemli bir boyutunu teşkil etmektedir. Biz bu makelede, kırâat ilminde önemli yer tutan usûlî ihtilafların en fazla kullanılanlarına yer vereceğiz. Bunu yaparken kırâat-ı aşere imamlarına ve râvîlerine göre usûl kapsamına giren farklı telaffuz tarzlarını örnekler eşliğinde göstermeye çalışacağız.

⁹ Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısı*, s. 58.

¹⁰ Çetin, *Yedi Harf*, s. 148.

¹¹ Ali Muhammed Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, Ali Hüseyin el-Bevvâb (tahk.), Mektebetü't-Türâs, Mekke 1987, II, 498; Celâleddîn Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Şuayb Arnaut (tahk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2008, s. 194.

¹² Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısı*, s. 48.

1. Hemze İle İlgili Durumlar

Bilindiği üzere hemze, telaffuzu en zor harflerdendir ve boğazın en uzak kısmından (aksa'l-halk) çıkar. Ayrıca bünyesinde *cehr*, *şiddet*, *zuhûr*, *ânî* ve *ismât* gibi kuvvetli sıfatları da barındırmaktadır.¹³ Kırâat ilminde önemli yer tutan hemzenin telaffuzu genel anlamda *tahkîk* ve *tahfîf* olmak üzere iki kısma ayrılabilir.

Hemzenin, mahrecinden tam olarak çıkarılmasına ve sıfatlarının hakkının verilerek telaffuz edilmesine “tahkîk ile okuyuş” denilmektedir. Bir başka ifadeyle bu kavram, her harfin hakkını vermek, hemzeyi aslî yapısıyla telaffuz etmek, hareke, izhâr, şedde ve gunne vb. tilâvet hassasiyetinin en son imkânlarını kullanarak bir harfi diğerine karıştırmadan tane tane, açık bir şekilde telaffuz etmek manasına gelir.¹⁴ Kaynaklarda geçtiğine göre hemzenin tahkikle telaffuzu, *Temûm*; Orta ve Doğu Arabistan'daki *Esed*, *Ukayl*, *Kays*; Esed'in bir kolu olan *Benî Seleme* ve civarındaki bedevîlerin lehçelerine ait bir okuyuştur. Hemzenin yumuşatılmak suretiyle tahfîfi ise Hicaz'da; *Mekke*, *Medîne*, *Huzeyl*, *Kinâne*, *Sakîf* ve *Hevâzin* gibi kabilelerde söz konusudur.¹⁵ Hemzenin tahkikli telaffuzu genelde bedevî kabilelerde; tahfîf uygulaması ise medenî kabilelerde yaygındır. Tahkîkin daha çok bedevîlerde; tahfîfin ise yerleşik kabilelerde görülmesinin sebebi şu şekilde izah edilmektedir: Bedevîler, genelde hareket halindedirler. Bu hareketliliğin dile yansımalarının doğal bir sonucu olarak, onlar hızlı konuşmaya meyillidirler. Kelimeleri hızlı telaffuzda hemzenin tahkiki kolaydır. Yerleşik hayat süren insanlar ise ağır ve teenni (ilerisini

¹³ Konuyla ilgili detaylar için bk.: Adem Yeşildağ, “Kur’ân Harflerinin Okunmasında Lâzımî Sıfatlar”, (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), ss. 74-75.

¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, Ali Muhammed Dabbâ' (tahk.), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût ts., I, 205; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi*, İşaret, İstanbul 1990, s. 185.

¹⁵ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Muktebes mine'l-lehecâti'l-'Arabiyye ve'l-Kur'âniyye*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kâhire 1978, s. 85; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kirâat ve eseruhâ fi ulûmi'l-'Arabiyye*, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire 1984, ss. 94-95. Ayrıca bk.: Suyûtî, *el-İtkân*, s. 209; Mustafa Altundağ, “Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine”, *MÜİFD*, 2001/20, s. 35.

düşünerek acelesiz iş görme, ağır davranma) ile hareketlerinin dillerine yansımalarının bir neticesi olarak, rahat ve daha yumuşak bir şekilde konuşurlar. Bu da onları hemzeyi tahfif ile seslendirmeye sevk ettiği düşünülür.¹⁶

Mahreci itibariyle çok zor telaffuz edilen hemzenin tahkik ile telaffuzu yanında tahfif edilerek okunması, kırâat ilminde önemli yer tutmaktadır. Kolayca telaffuz edilebilmesine matuf olarak Araplar bu harf için çeşitli tahfif yollarına başvurmuşlardır.¹⁷ Arap nahivcileri, bir kelimedeki biri sâkin diğeri harekeli iki hemzeden ikincisinin, tahfif yollarından biriyle kolaylaştırılmasının normal olduğunu ileri sürerek iki harekeli hemzede bu tahfifin yapılmasının daha uygun olacağı görüşündedirler. Çünkü harekeli harf, sâkinden daha kuvvetli ve telaffuz yönünden daha ağırdır. Bu yüzden harekeli hemze, tahfif yollarından biriyle kolaylaştırılmış olur.¹⁸

222

OMÜİFD

Hemzenin tahfif edilerek telaffuzu *nakl*, *ibdâl*, *teshîl* ve *hazf* olarak tezahür etmektedir.

1.1. Nakl

Nakl lügatte, "Sözü nakletmek, bir yerden bir yere taşımak"¹⁹ anlamlarına gelir. Kırâat literatüründe ise "Harekeli hemzenin med harfine dönüşüp harekesini kendisinden önceki sâkin harfe bırakmasıdır."²⁰ الأَجْرَةَ lafzının²¹ الأَجْرَةَ şeklinde; قُلْ أَوْحَى lafzının²² قُلْ أَوْحَى şeklinde; قَدْ أَلْفَحَ lafzının²³

¹⁶ Muhaysin, *el-Muktebes*, s. 85; Muhammed Hassân Tayyân, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye ve alâkatühâ bi'l-esvâti ve'l-lehecât*, Mecelletü'l-Mecmai'l-Lügati'l-Arabiyye, Dımaşk 1992, ss. 294-295; Altundağ, "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", s. 35.

¹⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 209.

¹⁸ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf an vucûhi'l-kırâati's-seb' ve ilelihâ ve hucejihâ*, Muhyiddîn Ramazan (tahk.), Dımaşk 1974, I, 73.

¹⁹ Muhammed Murtazâ Zebidî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Mısır 1888, VIII, 143.

²⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 209; Abdülfettâh Paluvî, *Zübâdetü'l-irfân fi vucûhi'l-Kur'ân*, Âsitâne, İstanbul ts., s. 12. Detaylı bilgi için bk.: İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, İbrahim Atve İvaz (tahk.), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2004, ss. 113-114.

²¹ Bakara 2/4.

²² Cin 72/1.

²³ Mü'minûn 23/1; A'lâ 87/14.

قَدَفَلَحْ şeklinde okunmasını bu telaffuz şekline örnek olarak verebiliriz.²⁴ Nakl uygulamasını özellikle Nâfi' kırâatinin Verş rivâyetinde görmek mümkündür. Ancak o, cemî' mîm'inden sonra gelen harekeli hemzeyi nakl ile değil sılayla (uzatarak)²⁵ okur.²⁶ Kırâat kaynakları, nakl uygulamasıyla ilgili bilgileri **"Bâbu nakli hareketi'l-hemzeti ile's-sâkini kab-lehâ"** başlığında ele alır.²⁷

Verş'in nakl uygulaması için sâkin harf, ilk kelimenin son harfi; hemze de ikinci kelimenin ilk harfi olmalıdır. Dolayısıyla الْقُرْآنُ kelimesinde olduğu gibi söz konusu sâkin harf ve hemze aynı kelimedeyse yer alırsa nakl gerçekleşmez. Zira burada *râ* harfi sâkin; hemze de sonrasında gelmesine rağmen her iki harf aynı kelimedeyse olduğundan Verş için nakl gerçekleşmemiştir.²⁸ Ayrıca bu telaffuz tarzı için sâkin harfin sahîh olması gerekir. وَفِي أَنْفُسِكُمْ örneğinde olduğu gibi sâkin harf, med harfi olursa nakl yine gerçekleşmez. Burada sâkin harf, med harfi *yâ* olduğundan nakle mani olmuştur.²⁹

1.2. İbdâl

İbdâl lügatte, "değiştirmek, bir şeyi başkasının yerine koymak"³⁰ anlamlarına gelirken nahiv ilminde, "Telaffuzu kolaylaştırmak ya da ağırlığını gidermek maksadıyla bir harfin başka bir harfe dönüştürülmesi ve o harfin yerini alması" şeklinde tanımlanır.³¹ Kırâat literatüründe ise "Sâkin hemzeyi mâkablinin (önceki harfin) harekesi cinsinden bir harf-i medde

²⁴ Detaylı bilgi ve örnekler için bk.: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 408-419.

²⁵ Bu ortamda Verş'in sıra uygulaması medd-i munfasıla yol açtığından sılanın ölçüsü Verş rivâyetinde beş elif miktardır. Zira o, medd-i munfasılları beş elif miktarı uzatarak okur. Bk.: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 325.

²⁶ Ebû 'Amr Dâni, *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'*, Otto Pretzl (tahk.), İstanbul 1930, s. 19; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 274.

²⁷ Krş: Dâni, *et-Teysîr*, s. 35; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 408; Dimyâti, *İthâf*, I, 213.

²⁸ الْقُرْآنُ kelimesine mahsus olmak üzere bu kelimeyi İbn Kesîr vasil ve vakıf durumunda; Hamza ise sadece vakıf halinde nakl ile telaffuz eder.

²⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 209.

³⁰ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-lüğa ve sıhâhü'l-'Arabiyye*, Ahmed Abdülgafûr Attâr (tahk.), Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrût 1990, IV, 1632; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 39.

³¹ Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât*, s. 5.

çevirmektir." Eğer hareke damme ise hemze *vâv* harfine; kesre ise *yâ* harfine; fetha ise *elif*e dönüştürülür.³² Bu telaffuz şeklini, vakıf ve vasıl halinde Nâfi'in râvisi Verş, Ebû 'Amr'ın râvisi Sûsî ve Ebû Ca'fer yapmaktadır. Vakıf durumunda ise Hamza da ibdâl uygulamasına katılır.³³ وَأْمُرُ lafzının وَأْمُرُ يُؤْمِنُونَ; وَأْمُرُ شَيْئْتُمْ lafzının وَأْمُرُ يُؤْمِنُونَ; وَأْمُرُ شَيْئْتُمْ şeklinde okunmasını bu telaffuz şekline örnek olarak gösterebiliriz.³⁴

İbdâl ile okuyan kurrâ için şu kuralı hatırlatmakta fayda görmekteyiz. Sûsî ile Ebû Ca'fer, birkaç kelime dışında hemzenin sâkin olduğu lafızlarda ibdâl vechini uygularlar. Isbehânî tarîkinden gelen rivâyete göre Verş sâkin hemzeli lafızlarda Sûsî ve Ebû Ca'fer gibi; Ezrak tarîkinden gelen rivâyete göre ise hemzenin sadece sülâsî yapının *fâu'l-fi'l*inde yer alan türlerinde ve لَيْلًا - اللَّيْلُ - اللَّيْلُ - بَيْتًا - الْبَيْتُ - بَيْتًا - بَيْتًا lafızlarında ibdâl vechini uygulamışlardır.³⁵ Hamza ise sadece vakıf durumuna mahsus olarak, isim ya da fiil olsun her sâkin hemzeli kelimedede ibdâl vechini uygulamıştır.³⁶

Hafs da هُرُوا lafzı her geçtiği yerde³⁷ هُرُوا şeklinde ve İhlas sûresinin 4. âyetinde yer alan كُفُوا lafzını da كُفُوا şeklinde okuyarak harekeli hemzedeki ibdâl uygulamasına katılmaktadır. Öte yandan bazı özel kelimelerde bazı kurrânın ibdâl vechi de söz konusu olabilmektedir.³⁸

³² Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-celiyye*, Kâhire 1971, s. 510. Ayrıca bk.: Suyûtî, *el-İtkân*, s. 209.

³³ Muhaysin, *el-İrşâdât*, s. 510. Bu konuda geniş bilgi için bk.: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 390-408; Paluvî, *Zübde*, s. 11.

³⁴ Detaylı bilgi ve örnekler için bk.: İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fi vucûhi'l-kirâât ve ilelihâ*, Ömer Hamdân Kübeysî (tahk.), Cide 1993, I, 185-186; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 390-391.

³⁵ Detaylı bilgi ve tüm örnekler için bk.: Dâni, *et-Teyisîr*, ss. 34-37; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 390-394.

³⁶ Örnekler için bk.: Dâni, *et-Teyisîr*, ss. 37-39; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, I, 240.

³⁷ Bakara 2/67, 231; Mâide 5/57, 58; Kehf 18/56, 106; Enbiyâ 21/36; Furkân 25/41; Lokmân 31/6; Câsiye 45/9, 35.

³⁸ Detaylı bilgi ve örnekler için bk.: Dâni, *et-Teyisîr*, ss. 37-38; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 394.

1.3. Teshîl

Teshîl lügatte, “kolaylaştırmak, zorluğa ait şeyleri kaldırmak” anlamına gelir.³⁹ Kırâat literatüründe ise “Hemzeyi kendisi ile yine kendi harekesinden olan harfin mahreci arasına koymaktır.”⁴⁰ Harekeli hemzede görülen *teshîl*, sesin hareke cinsinden illet harfleri olan *elif*, *vâv* ve *yâ* harflerinden biriyle hemze arasında bir telaffuzda çıkarılmasıdır. Hemze, sakirse hafifçe yumuşatılarak önündeki harekeye göre okunur.⁴¹

Kırâat imamları, iki hemzenin bir araya geldiği yerlerde telaffuzun zorluğu bakımından farklı okuma tarzlarıyla bu güçlüğü telafi etmeye çalışmışlardır. Teshîl ile telaffuz, hemzenin ve kendisinden önceki harfin harekesinin durumuna göre kırâat imamları arasında farklılık gösteren bir konudur. Buna göre hemze-i müsehhele⁴² üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar:

a) Hemze ile *elif* arasında olur. Hemze ile *hâ* sesi arasında bir sesle okunur. *ءَأَعَجِبِي* lafzında⁴³ olduğu gibi. Ancak teshîl yapılırken çıkacak ses, *ءَهْجَمِي* şeklinde bir *hâ* sesi olmamalıdır. Hemzeyi *hâ* sesine çevirmek teshîl değil, lahn-ı celî derecesinde hatadır.⁴⁴ Burada teshîl ile okuyanlar Verş, İbn Kesîr, İbn Zekvân, Hafs ve Ruveys’tir.⁴⁵ Bu lafızdaki ikinci hemzeyi, hemze ile harekeli cinsi olan *elif* arasında, *ayn* sesi de vermeyecek şekilde telaffuz etmektir. Yani ikinci hemze, keskinliği giderilerek belli belirsiz okunur.

b) Hemze ile *yâ* harfi arasında olur. Hemze ile *yâ* sesi arasında bir sesle okunur. *أَأَنْتُمْ* lafzında⁴⁶ olduğu gibi. Burada Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr ve Ebû Ca’fer ikinci hemzeyi teshîl ile okumuşlardır.⁴⁷

³⁹ Zebidî, *Tâcû'l-arûs*, XXIV, 234.

⁴⁰ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 133.

⁴¹ İsmail Durmuş, “Hemze”, *DİA*, TDV, İstanbul 1998, XVII, s. 192.

⁴² *Hemze-i müsehhele* için bk.: Dâni, *et-Teysîr*, ss. 33-34; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 362-389; Tetik, *Kırâat İlmînin Ta'lîmi*, ss. 80-83.

⁴³ Fussilet 41/44.

⁴⁴ Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm Tecvîdi*, TDV, Ankara 2005, s. 42.

⁴⁵ Paluvî, *Zübde*, s. 122.

⁴⁶ En'âm 6/19; Neml 27/55; Fussilet 41/9.

c) Hemze ile *vâv* sesi arasında bir sesle okunur.⁴⁸ **أَوْ تَبَيَّنْتُكُمْ** lafzında⁴⁹ olduğu gibi. Burada Verş, İbn Kesîr ve Ruveys hemzeyi teshîl ile okur. Ebû 'Amr ise hem tahkîk hem de teshîl ile okumuştur.⁵⁰

Bu üç maddenin dışında da **رَأَيْتُهُمْ** ve **رَأَيْتُ** lafızlarında olduğu gibi tek kelimeye gerçekleşen teshîl vechi de söz konusudur.⁵¹ Suyûtî (ö.911/1505) Dâni'den (ö.444/1053) aktardığına göre, Hz. Osman (ö.35/656) döneminde mushafı yazan sahabîlerin ötre harekeli hemzelerin pek çoğunu *vâv* ile yazmak suretiyle ikinci hemzenin teshîl ile okunmasına işaret ettiği nakledilir.⁵²

1.4. Hazf

Hazf lügatte, “düşürmek, kaldırmak, bir şeyden bir parça kesmek ve koparmak”⁵³ anlamlarına gelir. Kırâat literatüründe, “bazı kelimelerden bir harfin kaldırılması” anlamında kullanılmıştır.⁵⁴ Daha ziyade, “hemzenin telaffuzdan düşmesi” olarak tanımlayabileceğimiz bu hazfle telaffuz, genellikle hemzelerin birinci kelimenin sonunda ve ikinci kelimenin başında olmak üzere peş peşe gelmesi durumunda görülür. **هُوَ لَاءِ إِنْ كُنْتُمْ** lafzında böyle bir durum söz konusudur. Burada Ebû 'Amr ilk hemzeyi hazfetmiştir.⁵⁵ Ebu Ca'fer ise aynı kelimeye yer alan öncesi meksûr ya da madmûm hemzeyi hazfetmiştir. Bu duruma da **مُنْكَيْنِ** ve **مُسْتَهْزِرُونَ** kelimelerini örnek olarak gösterebiliriz. Buna göre hazf vechiyle bu iki lafız **مُنْكَيْنِ** ve **مُسْتَهْزِرُونَ** şekline dönüşmüştür.⁵⁶

Diğer taraftan, hazf ile yaklaşık aynı manayı ifade eden *bir harfi tamamen kaldırmak veya düşürmek* suretiyle *iskât* vechi ve bunun zıttı olan

⁴⁷ Paluvî, *Zübde*, s. 53.

⁴⁸ Tetik, *Kırâat İlminin Ta'limi*, ss. 187-188; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlaları*, s. 134.

⁴⁹ Âl-i İmrân 3/15.

⁵⁰ Paluvî, *Zübde*, s. 40.

⁵¹ Dimyâtî, *İthâf*, I, 206.

⁵² Suyûtî, *el-İtkân*, s. 210.

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût ts., IX, 39.

⁵⁴ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlaları*, s. 60.

⁵⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 210.

⁵⁶ Dimyâtî, *İthâf*, I, 205.

isbât adı verilen tam okuma vechi de kurrâ arasında usûl farklılıklarına verilebilecek örneklerdendir. Vakıf halinde السَّفْهَاءُ lafzında hemzenin durumu⁵⁷ bu uygulamaya örnek olarak gösterilebilir.⁵⁸

1.5. Sekte

Sekte lügatte, “susmak, konuşmamak, sözü kesmek”⁵⁹ anlamlarına gelir. Kırâat literatüründe, “Kırâat esnasında nefes almaksızın sesi kesmek” anlamını ifade eder. Sektenin pratikteki ölçüsü iki hareke/bir elif miktarıdır.⁶⁰ İbnü'l-Cezerî'ye (ö.833/1429) göre ise; *Sesi nefes almaksızın adet olarak vakıf zamanından daha kısa bir müddet kısmaktan ibarettir.*⁶¹ Vakıf zamanı, nefes alacak kadar bir müddet olduğuna göre, sekte süresi ondan daha kısa tutulmalıdır. Sekte süresi, sanki bir sonraki harfi unutmuş gibi kısa bir süre duraklamak şeklinde de izah edilmiştir.⁶² Sekteyle telaffuz, vakıf⁶³ ve kat'dan⁶⁴ farklı olarak vasıl halinde söz konusu olur. Vakıfta esas olan, tilâvete nefes almak üzere ara vermektir. Sekte yapılırken ise nefes

⁵⁷ Hamza ve Hişâm, vakıf durumunda, السَّفْهَاءُ gibi kelimelerin sonundaki hemzeleri düşürerek okumaktadırlar. Diğer kurrâ ise hem vasıl hem de vakıf durumunda hemzeyi tam okurlar. Detaylı bilgi için bk.: Dimyâtî, *İthâf*, I, 377; Paluvî, *Zübde*, s. 17.

⁵⁸ Paluvî, *Zübde*, s. 17.

⁵⁹ Isfehânî, *el-Müfredât*, s. 236; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 43.

⁶⁰ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-kırâati'l-aşr ve tevcühihâ min tariki Tayyibeti'n-neşr*, Mektebetü'l-Ezheriyye, Kâhire 1997, I, 43; Abdülfettâh Acemî Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî*, Mektebetü Tayyibe, Medîne 1980, s. 410.

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 240. *Sekte-i yesîra*, *sekte-i kasîra*, *sekte-i hafîfe*, *sekte-i latîfe*, *sekte-i muhtelese*, *vakfe-i yesîra*, *vakfe-i hafîfe* gibi isimleri de vardır. Bu konuda geniş bilgi için bk.: Dâni, *et-Teyşîr*, s. 62; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 240-243; Dimyâtî, *İthâf*, I, 219-224; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, I, 34, 42-43.

⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 240.

⁶³ *Vakıf* lügatte, “hapsetmek, alıkoymak” anlamlarına gelirken tecvîd istilâhında “nefesle beraber sesin kesilmesi” demektir. İbnü'l-Cezerî'ye göre ise “Kelime üzerinde kırâate tekrar başlamak suretiyle, âdet olduğu şekilde, nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmekten ibarettir.” İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 240.

⁶⁴ *Kat'* lügatte, “kesmek, geçmek, susturmak ve ayırmak” gibi anlamlara gelirken, tecvîd istilâhında “okumayı kesmek” demektir. İbnü'l-Cezerî'ye göre, “okuyucunun tilâveti bitirip kesmesinden ibarettir.” *Kat'* yaptıktan sonra tekrar okumaya başlandığı zaman, istiâze ve besmele ile başlanır. *Kat'*, sadece âyet başlarında olur. Zira âyet başları, başlı başına bir kesme/makta' yeridir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 239.

alınmaz. Bu uygulama, sâkin harf üzerinde yapılır; hareke üzerinde yapılmaz.

Sekte uygulamasını sıkça yapanları Hamza, İbn Zekvân, Hafs ve İdris olarak zikredebiliriz. Kendisinden en çok sekte rivâyet edilen kırâat imamı Hamza'dır.⁶⁵ Sekte, sahîh rivâyet ve nakle dayanarak sâbit olur, gelişigüzel uygulanmaz.⁶⁶

Ayrıca Ebû 'Amr, İbn Âmir, Ya'kûb ve Ezrak tarîkenden Verş, iki sûre arasında ikinci okunacak sûre birinciden sonra gelmesi şartıyla besmele çekmeden sekte uygulamasını (Sekte bilâ besmele) yapmışlardır.⁶⁷

Kırâat ilminde sekte sekiz yerde yapılır:

1) Kelimenin Lâm-ı ta'rîf alması halinde: Başında ل takısı (harf-i ta'rîf) bulunan kelime, sonrasında hemze gelirse asıl kelime kökünden hafif şekilde ayrılarak yapılır. الْأَوْلَى - الْإِيمَانُ - الْأَرْضِ - الْآخِرَةُ de olduğu gibi.⁶⁸ İbn Zekvân, Hafs, Hamza ve İdris bu gibi durumlarda hulûfle sekte yaparlar.

2) Sükûndan sonra harekeli hemze gelmesi halinde: Birinci kelimenin sâkin olan son harfinden sonra gelen harekeli hemze, başka bir kelimenin ilk harfi olduğunda yapılır. İki kelime arasında telaffuzu tamamen kesmeyecek şekilde nefes almadan hafif bir sekte yapılır. Sektenin bu türünün amacı, gizli kalır korkusuyla hemzeyi iyice belli etmektir. مِّنْ أَعْرَضَ - فَيُفْلِحُ - هَلْ أَتَيْكَ - مِّنْ أَمْنٍ örneklerinde olduğu gibi.⁶⁹ İbn Zekvân, Hafs, Hamza ve İdris bu gibi durumlarda hulûfle sekte yaparlar.

3) Medd-i muttasıllarda: Harf-i med ile sebab-i med arasında yapılır. Harf-i med okunur; sekte yapılır ve sebab-i med olan hemzeye geçilir.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 420.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 243; Dimyâtî, *İthâf*, I, 219-224.

⁶⁷ Paluvî, *Zübde*, s. 6.

⁶⁸ Dâni, *et-Teyşîr*, s. 62; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 420.

⁶⁹ Dâni, *et-Teyşîr*, s. 62; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 419-420.

وَالسَّمَاءِ - يُرَاؤُونَ - بِنَاءٍ - بِئَاءٍ - بِئَاءٍ gibi. Bu gibi durumlarda Hamza hulüfle sekte yapar.

4) **Medd-i munfasıllarda:** Medd-i muttasılda olduğu gibi harf-i medden sonra; sebeb-i medden önce yapılıır. يَا أَيُّهَا - قَالُوا أُمَّتًا - بِمَا أَنْزَلَ - كَمَا أَرْسَلْنَا gibi. Bu gibi durumlarda Hamza hulüfle sekte yapar.

5) **Hemze-i muttasıllarda (sâkin-i mevsûl):** Sâkin harften sonra gelen harekeli hemze aynı kelimedede bulunursa yapılıır.⁷⁰ دِفْعَةٌ kelimesinde olduğu gibi. Bu gibi lafızlarda İbn Zekvân, Hafs, Hamza ve İdris hulüfle sekte yaparlar.

6) **شيءٍ kelimesinde:** Buradaki hemzenin harekesi ne olursa olsun sekte yapılıır.⁷¹ Sektenin bu türünü İbn Zekvân, Hafs, Hamza ve İdris hulüfle yaparlar.

7) **Hecâ harflerinde:** طه - طسم - الم - كهيعص örneklerinde olduğu gibi. Bu tür sekte, sadece Ebû Ca'fer tarafından uygulanmaktadır.⁷²

8) Kehf sûresinin 1-2. âyetindeki عَوَجًا قِيَمًا kelimeleri arasında; Yâsîn sûresinin 52. âyetindeki مَرْقَدِنَا هَذَا kelimeleri arasında; Kıyâme sûresinin 27. âyetindeki مَنْ رَاقٍ kelimeleri arasında; Mutaffifin sûresinin 14. âyetindeki بَلِّ زَانَ kelimeleri arasında sekte yapılıır.⁷³

Öte yandan sekizinci maddedeki *sekt-u beyân* da denilen sekte türünde Âsım kırâatinin Hafs rivâyetinde sekte vechi olduğu gibi adem-i sekt (sektesiz) vechi de rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla buralarda hulüf⁷⁴ ile

⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 420.

⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 420-421.

⁷² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 424-425.

⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 425-426; Muhaysin, *el-Mühhezzeb*, I, 42-43. Ayrıca bk.: Tetik, *Kırâat İlminin Ta'limi*, s. 184.

⁷⁴ *Hulüf*, imam veya râvînin kendi kırâat ya da rivâyetinin dışında diğer kurrâyaya muvafakat ettiği ikinci vech için kullanılır. Bu durumda, söz konusu kurrânın münferiden ya da diğer birkaç kurrâ ile muvafakat ettiği ilk ihtilaf onun ilk vechi; kurrânın çoğuna katıldığı ikinci vechi ise söz konusu kurrânın hulfüdür. Bir başka deyişle, bir kırâat şeklini iki farklı rivâyetle okumak demektir. Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, ss. 63-64.

sekte vardır.⁷⁵ Söz konusu yerler adem-i sekt vechi ile okunduğu takdirde tecvîd olarak hangi hüküm geçerliyse o uygulama yapılmalıdır. Buna göre sırasıyla **عَوَجًا قِيمًا** ifadesinde ihfâ; **هَذَا مَرْقِدِنَا هَذَا** ifadesinde medd-i tabîi; **مَنْ رَاقٍ** ifadesinde idğâm-ı bilâğunne; **بَلِّ رَانَ** ifadesinde ise idğâm-ı mütekâribeyn kuralları geçerlidir. Bu yerlerde Hafs'ın dışında hiçbir kurrâ secte vechini rivâyet etmemiştir.⁷⁶ Bu dört yerdeki secte vechi herhangi bir lügavî emir sebebiyle değil kendisiyle kastedilen manadan dolayı sabit olmuştur.⁷⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib ise bu meseleyle ilgili olarak **مَنْ رَاقٍ** ve **بَلِّ رَانَ** ifadeleri özelinde şunları söyler: “Buralarda idğâm yapılmasında herhangi bir mahzur yoktur. Zira idğâm fer’îdir. Bu ifadelerde izhâr etmek (sekte ile izhâr) mutlak olsaydı idğâmın söz konusu olduğu her yerde izhâr yapmak gerekirdi.”⁷⁸

2. Med ile İlgili Usûl Kavramları

230
OMÜİFD

Kırâat imamları rivâyetlerinde med konusunda da birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Lügate, “Çekme, uzatma ve ilave etme” anlamlarına gelen “med”, kırâat literatüründe “harfin uzatılmasını artırmak” demektir.⁷⁹ Burada med çerçevesinde değerlendirilen bazı kavramlara değineceğiz.

2.1. Medd-i Bedel

Bedel lügate, “değer, fiyat ve kıymet” anlamında olduğu gibi “bir şeyin yerini tutan karşılık, eşit olma, denk ve benzeri olma”⁸⁰ anlamlarını taşı-

⁷⁵ Abdurrahman b. Zencele Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-kırâât*, Saîd Efgânî (tahk.), Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 1997, s. 737 ve 754; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 243 ve 426; Ebû Bekr Ahmed b. Cezerî “İbn Nâzım”, *Şerhu Tayyibeti’n-neşr fi’l-kırââti’l-aşr*, Enes Mihre (tahk.), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 2000, s. 100; Ebu’l-Kâsım Muhammed b. Ali Nüveyrî, *Şerhu Tayyibeti’n-neşr*, Mecdî Muhammed Surûr Sa’d Baslûm (tahk.), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 2003, I, 485-486; Dimyâtî, *İthâf*, I, 224.

⁷⁶ Ebû Zür’a, *Hüccetü’l-kırâât*, s. 737 ve 754; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 243 ve 426; İbn Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 100; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 485-486; Dimyâtî, *İthâf*, I, 224.

⁷⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 243; Mûsâ Cârullah Bigiyef, *Şerhu Tayyibeti’n-neşr*, Kazan 1912, s. 63. Bu dört sektenin tevcihi için bk.: Fatih Çollak, *Hafs Rivâyetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hüccetleriyle Âsım Kırâati*, Üsküdar, İstanbul 2006, ss. 68-71.

⁷⁸ Mekkî, *el-Keşf*, II, 56.

⁷⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 313.

⁸⁰ Medd-i bedel için detaylı bilgi için bk.: Necati Tetik, “Kur’ân Tilâvetinde Medd-i Bedel Vurguları”, *EKEV*, 3/2, 2001, ss. 109-120.

maktadır. Bu, kelimenin asıl yapısı iki hemzeli olup ikinci hemzenin elife dönüştüğü med türüdür. Kısaca, hemzenin ا – إي – أو şeklinde uzatılmasıdır. Buna *medd-i bedel* (*bedel meddi*) denmesinin sebebi, meddin sâkin olan ikinci hemzeden bedel olmasıdır.⁸¹ اَدَمَ – اَمِنَ – اَوْتِي – اِيْمَانَ lafızlarında olduğu gibi. Medd-i bedel uygulamasını sadece Verş'te görmekteyiz. O, medd-i bedelli lafızların başındaki hemzeyi kasr (bir elif), tevessut (üç elif) ve tûl (beş elif) vecihlerinden birisiyle okur.⁸² Kırâat ilmi tedrisatında ise bu üç vechin okunuş sırası İstanbul tarîkinde tûl-tevessut-kasr; Mısır tarîkinde ise kasr-tevessut-tûl şeklindedir.⁸³

Verş, مَدْنُوْمًا – اَلْقُرْآنُ – مَسْنُوْلًا gibi tenvinli kelimeleri; نِدَاءً – مَاءً – نِدَاءٌ gibi hemzenin sahîh sâkin harften sonra geldiği kelimeleri; اِثْنُوْنِي gibi vasıl hemzesiyle başlayan kelimeleri; يُوَاخِذُ ve اِسْرَائِيْلَ kelimelerini medd-i bedel ortamı olmasına rağmen bu uygulamadan istisnâ etmiştir.⁸⁴

2.2. Medd-i Tebriye

Lâ-i tebriyeye, Arap dilinde cinsten hükmü nefyeden *lâ* olarak bilinen edattır. Bu edat, nekre bir kelimenin başına geldiğinde kelimedeki tenvini düşürerek onu nasb eder. Burada tenvinin düşmesinin gerekçesi ise *lâ* edatının başında yer alan isimle birlikte kaynaşık tek bir şey haline gelmesidir. Dolayısıyla *lâ* edatı ve ardından gelen lafız, iki kelimenin birleşerek gayr-ı munsarif bir isim oluşturması şeklinde tek isim olarak kabul edilir. Sonuç olarak başında yer aldığı ismin mana kapsamına giren fertlerin tümünden hükmü yok edip kaldırır.⁸⁵ *Medd-i mübâlağa* ve *lâ-i nâfiye* olarak da bilinen bu uygulama, sadece Hamza kırâati için geçerlidir. لاَ شَرِيْكَ لَهٗ ifadelerinde olduğu gibi.⁸⁶ Bunlarda zâhirde bir sebep olmadığı halde, aslından fazla olarak med etmek caizdir. Med-

⁸¹ Mekkî, *el-Keşf*, I, 46; Dâni, *et-Teyşîr*, s. 31; Çağıl, *Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, s. 346.

⁸² Dimyâtî, *İthâf*, I, 161.

⁸³ Paluvî, *Zübbe*, s. 12.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, Muhammed Temîm ez-Zü'bî (zabt ve tsh.), Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, Cidde 1994, 167-168. beyitler.

⁸⁵ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, I, 269-270; Çağıl, *Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, s. 348.

⁸⁶ En'âm 6/163; Bakara 2/2; Nahl 16/62.

de sebep olan âmil, lafzî olan med sebeplerinden zayıf olduğu için ancak tevessut (üç elif) ile med olunur.⁸⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de bu uygulama 43 yerdedir.⁸⁸

2.3. Medd-i Ta'zîm

Bu med, *لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ - هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ - لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ - لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* gibi yerlerdeki *lâ* (nâfiye) edatına aittir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan tevhid anlayışına vurgu yapan ifadelerle⁸⁹ özgü bir meddir. Buradaki meddin mübalağalı bir şekilde yapılması, Allah'ın (cc) dışındaki her şeyden ilahlığı reddetmekte mübalağa yapılması sebebiyledir. Âlimler, bu ve başka bir manayı işaret etmesi ve tedebbüre sevk etmesi sebebiyle kelime-i tevhîd'deki *lâ* harfini uzatmayı müstehab kabul etmişlerdir.⁹⁰

Medd-i ta'zîmin med uzatılıp uzatılmaması, medd-i munfasılı kasr⁹¹ (bir elif) ile okuyanlar ile ilgilidir.⁹² Zira medd-i munfasılı med ile okuyanlar, usûlleri gereği zaten bu edatı uzatmışlardır. Dolayısıyla İbn Kesîr ve Ya'kûb medd-i munfasılları bir elif miktarı uzatırken kelime-i tevhid lafızlarında bu usûllerinin dışına çıkarak (mana gereği Allah'ı (cc) ta'zîm amacıyla) *lâ* edatını kasrın üzerinde uzatmışlardır. Buradaki uzatma lafzî değil, manevi bir sebebe binâendir.⁹³

⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 344; en-Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 398; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 207; Dimyâtî, *İthâf*, I, 168-169; Saçaklızâde Ebû Bekr Mar'aşî, *Cühdü'l-mukill*, Sâlim Gaddûrî Hamed (dirase ve tahk.), Dâru Ammar, Amman 2008, s. 222.

⁸⁸ Bu yerler için bk.: Dimyâtî, *İthâf*, I, 168.

⁸⁹ Muhammed 47/19; Bakara 2/163; Haşr 59/22; Enbiyâ 21/87; Nisâ 4/87.

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 345; İbn Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 73.

⁹¹ Kırâat ilminde *kasr* kavramı, medd-i tabî'ye karşılık gelir. Tecvîd ilminde de medd-i ârızın söz konusu olduğu yerlerde gördüğümüz, tilâvet vecihlerinden tevessut ve tûl tercihinin zıttı olarak karşımıza çıkan, medd-i tabîi miktarı kadar uzatma demek olan *kasr* ile aynı anlama gelir.

⁹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 344; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 100.

⁹³ Sebeb-i med, *lafzî* ve *manevî* olmak üzere iki kısımda değerlendirilmektedir. Harf-i med veya harf-i lînden sonra gelen hemze ve sükûn, lafzî kısmını; açık bir sebep olmadığı halde uzatmayı gerektiren dua, yardım dileme ve bir şeyi nefyetmede mübalağayı göstermeye matuf bir âmilin olması da manevi kısmını oluşturmaktadır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 344-345.

2.4. Sıla

Sıla lügatte, “ulaşmak, eklemek ve bitişirmek”⁹⁴ anlamlarında kullanılan *sıla* kavramı, kırâat literatüründe, sadece vasıl durumunda, cemî’ zamirlerindeki mîm’lerin açık bir şekilde bir elif miktarı uzatılarak okunması demektir.⁹⁵ Kırâat imamları, هُمْ - كُمْ ve أَنْتُمْ cemî’ müzekker zamirinin -vasıl durumundaki- okunuşu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kâlûn (hulûfle), İbn Kesîr ve Ebû Ca’fer bu zamiri *sıla* yaparak, yani zamirin sonuna *vâv* takdir ederek okumuşlardır. Kırâat ilminde bu kavram, “medd-i *sıla*” tabiriyle de bilinir. Sıla vechini uygulayan kurrâyâ da “ashâb-ı *sıla*” denilmiştir. Bu uygulama sadece vasıl durumuna özgüdür. Vakıf halinde *sıla* yapılmaz; zamir sâkin okunur.⁹⁶ Örneğin bu zamirleri sırasıyla, مِنْهُمْ / أَنْتُمْ / لَدَيْكُمْ - عَلَيْكُمْ - مِنْكُمْ / لَدَيْهِمْ - إِلَيْهِمْ - عَلَيْهِمْ - şeklinde okumuşlardır.⁹⁷ Ayrıca, cemî’ müzekker zamirlerinden sonra hemze-i kat’ gelmesi halinde Nâfi’ın ilk râvîsi Kâlûn’a ilaveten diğer râvîsi Verş de *sıla* yaparak muvâfakat etmiştir.⁹⁸ Bu durumda medd-i munfasıl söz konusu olduğundan, Kâlûn cemî’ müzekker zamirlerini *sıla* vechiyle bir ve iki elif miktarı uzatarak okur.⁹⁹ Verş de *sıla* yaptığı cemî’ mîm’ini beş elif miktarı uzatarak okumuştur.¹⁰⁰ قِيلَ لَهُمْ أَمَّا ifadesini قِيلَ لَهُمْ أَمَّا okuması gibi.

İbn Kesîr söz konusu zamirlere ilaveten müfred-müzekker gâib zamirini de aynı şekilde *sıla* yaparak, yani öncesi sâkin *hâ* zamirine, kendisi dammeli olduğunda *vâv*; kesreli olduğunda ise *yâ* takdir ederek bir elif miktarı uzatacak şekilde okumuştur.¹⁰¹ فِيهِ - عَلَيْهِ - مِنْهُ - إِلَيْهِ lafızlarını

⁹⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 1842; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 525.

⁹⁵ Paluvî, *Zübde*, ss. 7-8; Tetik, *Kırâat İlminin Ta’lîmi*, s. 185.

⁹⁶ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 121.

⁹⁷ Dâni, *et-Teyssîr*, s. 19.

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 274.

⁹⁹ Kâlûn’un adem-i *sıla* ve *sıla* vechleri, öncelik-sonralık bakımından Mısır ve İstanbul tarihlerine göre farklılık arz eder. Bk.: Paluvî, *Zübde*, s. 8.

¹⁰⁰ Verş medd-i munfasılları 5 elif miktarı uzatmaktadır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 325.

¹⁰¹ Dâni, *et-Teyssîr*, s. 29; Paluvî, *Zübde*, s. 10.

sırasıyla: فِيهِى - عَلِيْهِى - مِنْهُو - اَلْبِيى şeklinde okuması gibi. Diğer imam-lar ise buna benzer lafızları sıra ile okumazlar.¹⁰²

3. Diğer Farklılıklar

Klasik kırâat eserlerinin usûl bölümünde, Kur'ân'da yer alan ilk örnek esas alınarak mesele ve kaidesi izah edilir. Buna göre, usûl farklılıklarının Kur'ân'da ilk görüldüğü yer, Fâtiha sûresindeki الرَّحِيْمِ مَلِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ altı çizili kelimelerde gerçekleşen idğâm-ı kebîr uygulamasındadır.

3.1. İdğâm

İdğâm lügatte, “kabın kapağını örtmek, kaplamak, bir şeyi diğer bir şeyin içine katmak, çiğnemenen yutmak, burnundan konuşmak, sıcak ve soğuşun insanı kaplaması, yüzü karartmak ve atın ağzına gem geçirmek” anlamlarına gelir.¹⁰³ Kırâat literatüründe ise genel olarak, “Aynı cinsten olan iki harften, birinci harfi ikinci harfe katıp şeddeli olarak aynı mah-reçten çıkararak okumak”¹⁰⁴ ya da “Birinci harfin (müdğam) sâkin kılınması ve onun ikinci harf (müdğamun fih) içine sokulması”¹⁰⁵ demektir. Yani iki harfi, tek harfmiş gibi okumaktır. Ancak kaynaklarda idğâm kavramı, birbirinden ufak farklarla tanımlanmaktadır.¹⁰⁶

¹⁰² Âsım'ın ikinci râvîsi olan Hafs, sadece Furkan 25/69. âyette yer alan وَيَخْلُدْ فِيْهِ مُهَانًا ifade-sindeki altı çizili lafzın okunması konusunda, İbn Kesîr'in *sıla* uygulamasına iştirak et-miştir. Dimyâfî, *İthâf*, II, 311; Paluvî, *Zübde*, s. 101. Elmalılı, bu âyetin tefsirinde, “Hafs rivâyetinde bu zamirin kural dışı olarak uzatılması, cezanın ebediliğine işaret ederek mana yönüne uygun düşmesi için olsa gerektir.” ifadesinde bulunarak usûl ile ilgili olan bu durumun mana yönüne dikkat çekmiştir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Di-ni Kur'ân Dili*, Zehreveyn, İstanbul 1993, VI, 88.

¹⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 203.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 274; Tetik, *Kırâat İlminin Ta'lîmi*, s. 180; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 68.

¹⁰⁵ Cürçânî, *Kitâbü't-ta'rîfât*, s. 13.

¹⁰⁶ İdğâm: Mütেকârib ya da misl iki harfin karşılaşmasıdır. Bu karşılaşmada birinci harf ikinci harfe idğâm edilir. Böylece söz konusu iki harf, şeddeli bir harf gibi ortaya çıkar. Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tebşıra fî'l-kırâati'-seb'*, Muhammed Gavs Neddî (nşr.), Dâru's-Selefiyye, Bombay 1982, ss. 350-351; Sâkin bir harfin harekeli başka bir harfe, arada her-hangi bir vakıf ya da hareke olmadan ulaşmasıdır. Bu durumda söz konusu iki harf, birbirine karıştığında tek harfe dönüşür. Böylece dil, bu iki harf için bir kez yükselir, bir mevzide bulunur ve şeddelenir. Ebû 'Amr Dâni, *el-İdğâmü'l-kebîr*, Abdurrahman Hasan

İdğâmın yapılma gerekçesi, okuyuşu kolaylaştırmaktır. Çünkü dil, bir harfi mahrecinden çıkardıktan sonra aynı harfi ya da benzer başka bir harfi aynı mahreçten çıkarmak için tekrar dönecektir. Bu durum ise dil için bir zorluk sebebidir. Böyle bir durumu nahiv âlimleri, bir sözü iki defa tekrar eden kişinin haline benzetmektedirler.¹⁰⁷ Bu uygulama, hem okuyucu hem de dinleyici açısından bir kolaylıktır.

İdğâm uygulaması daha çok *Temîm*; Doğu Arabistan'daki *Esed*, *Tay*, *Bekîr b. Vâil*, *Abdülkays* ve *Tağlîb* kabilelerine aittir. Bu kabilelerin çoğu bedevî çevrelerden oluşmaktadır. Bedevîlerde genelde kelimeleri telaffuzda kolayca meyletme, sürat ve kelimeleri birbirine meczetme gibi bir harfi telaffuzda tecvîd ve tahkîke tam riâyet etmeden okuma diyebileceğimiz eğilimler görülmektedir. *Hicaz* ve civarındaki *Kureys*, *Ensâr*, *Sakîf*, *Hevâzin*, *Sa'd* ve *Kinâne* gibi kabilelerin lehçelerinde ise edâda ve harfleri telaffuzda tecvîde daha çok riâyet edilmiş, harfleri izhar ile seslendirme yoluna gidilmiştir.¹⁰⁸

İdğâm, ilgili harflerin harekeli veya sakin olması bakımından *idğâm-ı kebîr* ve *idğâm-ı sağîr* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

3.1.1. İdğâm-ı Kebîr

Ârif (tahk.), Âlemü'l-Kütüb, Kâhire 2003, s. 92; İki harfi tek harf olarak telaffuz etmektir. Bu durumda, telaffuz esnâsında ikinci harf şeddeli olur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 274. İdğâm tanımları için ayrıca bk.: Dâni, *et-Teyşîr*, s. 19; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ' fi'l-kirâati's-seb'*, Ahmed Ferîd Mezîdî (tahk.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1999, s. 103; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 199; Dimyâtî, *İthâf*, I, 109; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukill*, s. 181; Zafer Kızıklı, "Arap Dilinde İdğâm Kavramı", *EKEV*, sy. 32, 2007, ss. 179-182.

¹⁰⁷ Mekki, *el-Keşf*, I, 134.

¹⁰⁸ Muhaysin, *el-Kirâat* s. 94; Tayyân, *el-Kirâatü'l-Kur'âniyye*, ss. 292-293; Altundağ, "Sahih Kirâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", s. 41. Öte yandan Muhammed Salim Muhaysin, idğâm uygulamasının daha ziyade Irak bölgesi kirâat imamları kanalıyla nakledilmesiyle ilgili olarak şu ifadelerde bulunmaktadır: "Hicaz bölgesinde yaşayan nisbeten bedevî kabilelerinin birçoğunun Irak'a göç ettikleri ve buraya yerleştikleri bilinir. Bu durum, idğâmın Irak'a yerleşen bu kabilelerin lehçelerinde daha yaygın olduğunu düşünmemize ihtimal verir. İşte idğâm uygulamasının Mekke ve Medine kurrâsına göre Kûfe, Basra ve Şam kirâat imamlarından daha çok nakledilmiş olması, muhtemelen Irak bölgesinde oluşan bu yapıyla ilgilidir. Muhaysin, *el-Muktebes*, s. 93.

İdğâm edilecek iki harften birincisinin harekeli olduğu idğâma *idğâm-ı kebîr* denir.¹⁰⁹ Yani her iki harf de bu idğâm türünde harekelidir. İdğâmdan önce harekeli harfin sâkin kılınmasında tesirin çokluğu, müdğâmın harekeli olması sebebiyle çok bulunması, idğâmsız olarak telaffuz etmenin zorluğu veya bu tür idğâmın çokluğu sebebiyle bu isim verilmiştir.¹¹⁰ İdğâmın bu türü daha çok Ebû 'Amr kırâatinde görülmektedir.¹¹¹ Dolayısıyla idğâm-ı kebîrin Ebû 'Amr kırâatinde yaygın olarak kullanılmasından dolayı bu uygulama *idğâm-ı Ebî 'Amr* olarak da isimlendirilmiştir.¹¹²

السَّحْرَةُ سَاحِدِينَ lafzının¹¹³ السَّحْرَةُ سَاحِدِينَ şeklinde; حَدِيثٌ ضَيْفٍ lafzının¹¹⁴ حَدِيثٌ ضَيْفٍ şeklinde; أَخْرَجَ شَطَاهُ lafzının¹¹⁵ أَخْرَجَ شَطَاهُ şeklinde; رُحِزَ عَنِ النَّارِ lafzının¹¹⁶ رُحِزَ عَنِ النَّارِ şeklinde okunmasını idğâm-ı kebîre örnek olarak verebiliriz.¹¹⁷

236
OMÜİFD

İdğâma mani durumlar için, her iki harf tek kelimedede bulunursa;¹¹⁸ idğâma konu olacak iki harf arasına أَنَا نَذِيرٌ ifadesinde olduğu gibi med harfi girerse; en gibi iki harft kiörneklerinde 120 كُنْتُ تُرَابًا ve 119 أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ رَبِّ بِمَا 121 مَسَّ ve 122 عَفُورٌ ve 122 سَفَرٌ lafızlarında olduğu gibi ilk harfi şeddeli olursa,

¹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 274.

¹¹⁰ Kaynaklarda idğâmın bu türünün bu isimle anılmasıyla ilgili olarak, dilde ve tilavette oldukça fazla görülmesi, uygulanma esnasında zorluk yaşanması, idğâm gerçekleşmeden önce ilk harfin sâkin kılınması işlemi gibi sebeplerle bu ismi aldığı ifade edilir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 274-275; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 199; İbrahim Saîd Devserî, *Muhtasaru'l-ibârât li mu'cemi mustalahâtî'l-kırâât*, Dâru'l-Hadâre, Riyâd 2008, s. 19.

¹¹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 275; Dimyâtî, *İthâf*, I, 110.

¹¹² Mekkî, *el-Keşf*, I, 134; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 199.

¹¹³ A' râf 7/120.

¹¹⁴ Zâriyât 51/24.

¹¹⁵ Fetih 48/29.

¹¹⁶ Âl-i İmrân 3/185.

¹¹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bk.: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 282-304; *Takrîb*, ss. 85-90.

¹¹⁸ مَنَابِكُكُمْ (Bakara 2/200) ve مَسَائِكُكُمْ (Müddessir 74/42) kelimeleri bu kuraldan istisnadır.

¹¹⁹ Yûnus 10/42.

¹²⁰ Nebe 78/40.

¹²¹ Hicr 15/39.

¹²² Kamer 54/48.

ifadelerinde olduğu gibi ilk harfi tenvinli olursa idğâm-ı kebîr gerçekleşmez.¹²³

3.1.2. İdğâm-ı Sağîr

İdğâm edilen ilk harfin sâkin, ikinci harfin harekeli olması halinde gerçekleşen idğâmın bu türüne ise idğâm-ı sağîr denir.¹²⁴ Bu isimle anılmasının sebebi olarak da icrâsının az bir amel ile yapılabilmesi ya da idğâm-ı kebîre nazaran yaygınlığının daha az olması gösterilmektedir.¹²⁵ اذُّ تَبْرًا idğâm-ı sağîr şeklinde; اذُّ جَعَلٌ idğâm-ı kebîr şeklinde okunmasını idğâm-ı sağîre örnek olarak verebiliriz.

İdğâmın bu türünde, idğâm edilen harfler açısından kırâat imamları arasında ihtilaf söz konusudur.¹²⁸ Ayrıca اذُّ - قَدْ - هَلْ - بَلْ gibi edatlardan sonra gelen birtakım harfler, idğâm-ı sağîre sebep olmaktadır.¹²⁹

3.2. Feth ve İmâle

Feth lügatte “muğlaklığı açmak, kapalılığı gidermek”¹³⁰ manalarına gelir. Kırâat literatüründe ise “okuyucunun harfi telaffuz ederken ağzını (yeterince) açması” demektir.¹³¹ Bir başka deyişle, üstün harekeyi veya elifi telaffuz etmek için ağzı yeterince açmaya denilmektedir. Bir anlamda *feth* (asl) ve *imâle* (fer') birbirlerinin zıddı iki kavramdır. Feth kavramı, *tefhîm* ve *nasb* isimleriyle de ifade edilir.¹³²

İmâle ise lügatte, “bir şeye yönelmek ve bir tarafa çekmek”¹³³ anlamlarına gelir. Kırâat literatüründe ise *elif*i *yâ* harfine; fethayı da kesreye

¹²³ Suyûtî, *el-İtkân*, ss. 199-200.

¹²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 275.

¹²⁵ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 70.

¹²⁶ Bakara 2/166.

¹²⁷ Mâide 5/20.

¹²⁸ Bu konuda geniş bilgi için bk.: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 2-21.

¹²⁹ Geniş bilgi için bk.: Mekkî, *el-Keşf*, I, 147-158; Dâni, *et-Teyssîr*, 42-43; İbnü'l-Cezerî, *Takrîb*, ss. 125-127; Suyûtî, *el-İtkân*, ss. 202-203; Dimyâtî, *İthâf*, I, 128-142.

¹³⁰ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 370; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 536.

¹³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 29; Dimyâtî, *İthâf*, I, 247.

¹³² Dimyâtî, *İthâf*, I, 247.

¹³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 636.

yaklaştırmaktır. Bir başka ifadeyle, üstün harekeyi açık fetha ile açık kesre arasında; *elif*'i de *yâ* harfini andıracak şekilde telaffuz etmektir.¹³⁴ Fethayı telaffuzda çene yukarı yükselirken imâlede aşağı inmektedir. Çenenin aşağıya inmesi, yukarı yükselmesinden daha kolay olduğundan, imâlenin telaffuz kolaylığına faydası vardır.¹³⁵ Belli şartlarda ve dereceleri kısmen farklı olarak uygulanan imâle, *büyük* (kübrâ, mahza, bath, idcâ') ve *küçük* (suğrâ, beyne beyne, taklîl, taltîf) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.¹³⁶

Bazı kırâatlerde imâle uygulaması hiç görülmezken, özellikle Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Âşir gibi imamlarda sıkça gördüğümüz imâleli okuyuş, Hz. Peygamber'den mütevâtir olarak nakledilegelmiştir. Bu uygulamanın delili olarak, Hz. Peygamber'in Meryem sûresinin 12. âyetinde geçen بِحَيِّی kelimesini imâleli okuması gösterilmektedir.¹³⁷

238

OMÜİFD

Feth ve *imâle* Arap kabileleri arasında asırlarca uygulanan güzel ve fahş sayılan lehçelerdendir. Feth uygulaması, Arap yarımadasının batısında yer alan *Kureyş*, *Sakîf*, *Hevâzin* ve *Kinâne* gibi *Hicaz* kabilelerinde; imâle ise *Hicaz* kabilelerinin bir kısmında ve *Temîm*, *Kays*, *Esed*, *Tay*, *Bekîr b. Vâil*, *Abdülkays* ve *Tağlib* gibi kabilelerde daha yaygındır.¹³⁸

İmâleli okuyup okumama konusunda kırâat imamları iki kısma ayrılmıştır¹³⁹

¹³⁴ Mekki, *el-Keşf*, I, 168; İbn Ebi Meryem, *el-Mûdah*, I, 209; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 30; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 194; Paluvî, *Zübde*, s. 17; Tetik, *Kırâat İlminin Ta'lîmi*, s. 181; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 73.

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 35.

¹³⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 194; Dimyâtî, *İthâf*, I, 247; Muhaysin, *el-Muktebes*, s. 95.

¹³⁷ Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, II, 498; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 194.

¹³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 30; Muhaysin, *el-Muktebes*, s. 94; Tayyân, *el-Kırâatü'l-Kur'âniyye*, s. 296.

¹³⁹ Dimyâtî, *İthâf*, I, 247.

3.2.1. İmâle-i Kübrâ

İmâlenin bu türü, “fetha harekeyi kesreye doğru ve kesreye yakın bir biçimde meylettirmek suretiyle telaffuz etmektir.” Ancak bu uygulamada, kesreye ve *yâ* harfine tam olarak dönüşmeyecek şekilde fethanın kesreye; *elif*’in de *yâ* harfine yaklaştırarak okumak gerekir. Diğer isimleri de *imâle-i şedide*; fethayı yatırma anlamında *idcâ*’; yüzüstü düşmek anlamında *bath* olan bu türde meylettirme işlemi, kesreye daha yakındır. Fakat bunu yaparken mübâlağa ederek tam kesre okunmamalıdır.¹⁴⁰

Bu uygulama daha çok Hamza, Kisâi ve Halefû'l-Âşir’in kırâatinde görülmektedir.¹⁴¹ Örneğin, *يُرْضَى - - يَخْشَى - آتَى - الدُّنْيَا - هُدَى - مُوسَى*, *أَبْرَارَ - النَّاسِ - سُكَارَى - الْفُرْبَى - أَرْكَى* gibi kelimeleri bu kırâat imamları imâle ile okumuşlardır. Âsım imâle yapanlar grubunda değerlendirilmekle birlikte, Hafs yalnızca *مَجْرِيهَا* lafzını¹⁴² imâleli olarak rivâyet etmiştir.¹⁴³

Kisâi, imâleyi müenneslik âlâmeti olan *tâ* harfi ile biten kelimenin vakfı halinde de uygulamaktadır. Buna *جَنَّةٌ - رَبْوَةٌ - نِعْمَةٌ - الْقِيَامَةُ - الْأَخْرَةُ* gibi kelimeleri örnek olarak verebiliriz. Ancak *tâ* harfinden önce şu harflerin gelmemesi gerekir: *elif, hâ, hâ, sâd, dâd, tâ, zâ, ayn, ğayn, kâf*.¹⁴⁴

Bazı imamlar tarafından *hâ, râ* ve *yâ* gibi bazı hurûf-u mukataa harfleri de imâle ile telaffuz edilir.¹⁴⁵

3.2.2. İtbâ-ı İmâle

İtbâ’ lügatte, “tâbî kılma, peşine katma, izini sürme”¹⁴⁶ anlamlarına gelirken; kırâat literatüründe “bir kelimedeki harfin harekesini verirken yakı-

¹⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 30; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İFAV, İstanbul 2009, s. 231.

¹⁴¹ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 197; Dimyâtî, *İthâf*, I, 248; Paluvî, *Zübde*, s. 8.

¹⁴² Hûd 11/41.

¹⁴³ Dimyâtî, *İthâf*, I, 259; Paluvî, *Zübde*, s. 70.

¹⁴⁴ Kisâi'nin yaptığı imâle örnekleri ve istisnaları için bk.: Mekki, *el-Keşf*, I, 205-206; Dâni, *et-Teyşir*, ss. 54-55; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 197.

¹⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Takrîb*, ss. 143-147. İmâleye dair detaylı bilgi için bk.: İbnü'l-Cezerî, *Takrîb*, ss. 133-150; Dimyâtî, *İthâf*, I, 247-294.

nında bulunan diğer harf ve kelimelere uyumu gözetmek” demektir. Bu uygulamayı, Hafs-ı Dûrî'nin tarîki olan Ebû Osmân ed-Darîr yapmaktadır. O, kelimenin ortasındaki harfte ve buna tâbi olarak son harfte imâle yapar. نَصَارَى - أَلْيَتَامَى - سَكَارَى - كَسَالَى gibi kelimelerin sonlarındaki *yâ* olan *elif*lerde de imâle yaptığı için bu ad verilmiştir.¹⁴⁷

3.2.3. Taklîl/Beyne Beyne

İmâle-i mütevevssita adıyla da bilinen imâlenin bu türü, “fetha harekeyi hâlis fetha ile kesre arasında, fethaya yakın bir tarzda meylettirmek suretiyle okumaktır.”¹⁴⁸ Diğer isimleri de fethayı azaltma anlamında *taklîl*; fethayı inceltme anlamında *taltîf*; iki telaffuz arası manasında *beyne'l-lafzeyn* ve *beyne beyne'*dir.¹⁴⁹ Sonlarında *yâ* harfi bulunan bazı kelimelerde bunun örneklerini görmek mümkündür. Ayrıca sonlarında *elif* bulunan *râ*, *sâd*, *yâ* ve *kef* harflerinden sonra da كَافِرِينَ - فَأَحْيَاكُمْ - أَبْرَارٍ - فَأَحْيَاكُمْ - كَافِرِينَ - فَأَحْيَاكُمْ gibi imâle-i suğrâ yapılmaktadır. Bu telaffuz şeklinde ağız diğer zamanlara nazaran daha fazla açılır.¹⁵⁰

240

OMÜİFD

3.3. Tağlîz

Tağlîz lügatte, “bir şeyi kaba ve kalın yapmak, yoğun ve iri kılmak, kaba söylemek”¹⁵¹ manalarına gelen *ğalaza* fiilinin tef'îl kalıbında gelmiş şeklidir. Kırâat literatüründe, genel olarak “Meftûh ya da sâkin sâd, tâ ve zâ harflerinden sonra gelen meftûh lâm harfini kalın okumaktır.”¹⁵² *Lâm* harfinin tok ve kalın bir sesle telaffuz edilmesine *tefhîm* adı da verilmektedir.¹⁵³ Ancak İbnü'l-Cezerî, kalın telaffuz edilen *lâm* harfi için *tağlîz* kav-

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VIII, 27.

¹⁴⁷ Mehmed Rüşdü Aşıkutlu, *Tayyibe'nin Elfaz Manası*, İstanbul 1978, ss. 147-148.

¹⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 30.

¹⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 30; Dimyâfî, *İthâf*, I, 247; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlaları*, s. 74. *Beyne'l-lafzeyn* ve *beyne beyne*, “beyne'l-feth ve'l-imâle” ifadesinin kısaltılmış halidir.

¹⁵⁰ Tetik, *Kırâat İlminin Ta'lîmi*, s. 186.

¹⁵¹ Cevherî, *es-Sihâh*, III, 1175; Isfehânî, *el-Müfredât*, s. 364.

¹⁵² Mekkî, *el-Keşf*, I, 219; Dâni, *et-Teyssir*, s. 58; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 111-112; Paluvî, *Zübde*, s. 12; Çağıl, *Kur'an'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, s. 375; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlaları*, s. 126.

¹⁵³ Mekkî, *el-Keşf*, I, 218-219.

ramının kullanıldığını, kalın okunan *râ* harfinin ise *tefhîm* ile ifade edildiğini belirtir. Bu uygulamanın gerekçesini de isti'lâ harflerinden olan bu üç harften sonra gelen *lâm* harfinin telaffuzunu, isti'lâ harfinin telaffuzuna yakınlaştırma olarak ifade eder.¹⁵⁴ Telaffuz esnasında dil ortası, ağız tavanına yapıştırılır. Böylece dil, üst mahreçte kalmak suretiyle tek hareket yapmış olur.¹⁵⁵ Bu suretle dil kalın okuyuştan ince okuyuşa düşmemiş ve kelimenin telaffuzundaki ahengin bozulması engellenmiş olur. *Tağlîz*, Verş'in tariki Ezrak'a özgü bir telaffuz şeklidir. Öte yandan öncesi meftûh ya da madmûm olan lafzatullah da kalın okunduğundan *tağlîz* ya da *tefhîm* olarak ifade edilir.¹⁵⁶

Buna göre Ezrak'a mahsus olan tağlîz uygulaması şu durumlarda yapılır:

1. *أَصْلَحُوا*, *مَطَّلَع* ve *أَطَّلَمَ* örneklerinde olduğu gibi sâkin olan *sâd*, *tâ* ya da *zâ* harflerinden birinden sonra gelen meftûh *lâm* harfi tağlîz ile telaffuz edilir.

2. *طَلَّقْتُمْ*, *صَلُّوْهُ* ve *ظَلَّمُوا* örneklerinde olduğu gibi meftûh olan *sâd*, *tâ* ya da *zâ* harflerinden birinden sonra gelen meftûh *lâm* harfi tağlîz ile telaffuz edilir.

3. Meftûh olan *sâd* ya da *tâ* harflerinden biriyle meftûh *lâm* harfi arasına *elif* girerse *lâm* harfi tağlîz ile okunur. Bu da Kur'an'da *فَصَالًا*,¹⁵⁷ *يَصَالًا* ve *طَال* olmak üzere üç kelimedede bulunur. Böyle durumlarda *lâm* harfinin telaffuzunda *tağlîz* ve *terkîk* olmak üzere hulûfle iki vecih söz konusudur.

¹⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 111.

¹⁵⁵ Mekkî, *el-Keşf*, I, 219; Çağıl, *Kur'an'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, s. 375.

¹⁵⁶ Mekkî, *el-Keşf*, I, 219; Dâni, *et-Teyisîr*, s. 58; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 115; Dimyâtî, *İthâf*, I, 307.

¹⁵⁷ Nisâ sûresinde yer alan *يُصَلِّحَا* lafzı Kûfeli dört kurrânın (Âsım, Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Âşir) dışındakilere göre *يَصَالًا* şeklinde okunmuştur. Verş de lafzı *يَصَالًا* olarak okunduğu için *tağlîz* uygulamasının kurallarına uyması itibariyle lafzı tağlîz ile okur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 252; Dimyâtî, *İthâf*, I, 521; Paluvî, *Zübde*, s. 49.

4. Meftûh *lâm* harfinden sonra *يَصْلِيهَا* ve *صَلَّى* örneklerinde olduğu gibi imâle harfi olan *yâ* (yani imâle edilecek elif) gelirse *lâm* harfinin telaffuzunda *tağlîz* ve *terkîk* olmak üzere hulûfle iki vecih söz konusu olur.

5. Meftûh olan *sâd*, *tâ* ya da *zâ* harflerinden sonra gelen meftûh *lâm* harfi, kelimenin sonunda bulunur ve sükûn üzere vakfedilirse yine *lâm* harfinin telaffuzunda *tağlîz* ve *terkîk* olmak üzere hulûfle iki vecih söz konusu olur. *وَأَلْمَا فَصَلَّ* ve *أَنْ يُوصَلَ* örneklerinde olduğu gibi.¹⁵⁸

3.4. Terkîk

Terkîk lügatte, “herhangi bir şeyi inceltmek, yumuşatmak, hafifletmek ve sözü güzelleştirmek”¹⁵⁹ anlamlarına gelir. Kırâat literatüründe ise “herhangi bir harfin ince bir ses tonuyla okunması” demektir.¹⁶⁰ Diğer bir tanıma göre, “*râ* harfinin kesreyi okşayan zayıf bir imâle ile okunmasıdır.”¹⁶¹ Özel anlamda ise “Verş’in tarîki Ezrak’a özgü bir vecih olarak fethalî *râ* harfini, kendinden önceki harfin sâkin veya meksûr olması halinde ince okumaktır.”¹⁶² *بَصِيرًا - حَبِيرًا - كَبِيرًا - أَخِيرًا - تَبِيرًا - بَاسِرًا* örneklerinde olduğu gibi.¹⁶³

Öte yandan Ezrak, yukarıda zikredilen tanıma uymasına rağmen *رَمَ* lafzını, *لِبَرِيهِمْ* gibi Arapçaya sonradan dâhil olan kelimeleri ve *خ* harfi hariç isti'lâ sıfatına sahip harfleri bu uygulamadan istisna etmektedir. Örneğin Ezrak tarîkinde *لِأَخْرَاجِهِمْ* gibi kelimeler terkîk ile telaffuz edilirken, *لِأَصْرِهِمْ* gibi lafızlar terkikle seslendirilmez.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Cârullah, *Şerhu Tayyibe*, s. 82; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 126. Detaylı bilgi ve örnekler için bk.: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 111-115; Dimyâtî, *İthâf*, I, 307-311.

¹⁵⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1483; İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 200.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 90.

¹⁶¹ Mekkî, *el-Keşf*, I, 209; Çağır, *Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, s. 378.

¹⁶² Mekkî, *el-Keşf*, I, 210; Dâni, *et-Teysîr*, s. 55; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 93; Tetik, *Kırâat İlminin Ta'lîmi*, s. 187.

¹⁶³ *Terkîk* uygulaması ve örnekleri için bk.: Mekkî, *el-Keşf*, I, 210; Dâni, *et-Teysîr*, s. 55; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 94.

¹⁶⁴ Ebû Abdullah Ahmed Mevsîfî, *Şerhu Şa'le ale's-Şâtibiyye*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2001, s. 126; Celâleddîn Suyûtî, *Şerhu's-Şâtibiyye*, Ebû Âsım b. Kutub (tahk.), Müessesetü Kurtuba, Endülüs 2004, ss. 142-144.

3.5. İşmâm

İşmâm lügatte, “koklatmak”¹⁶⁵ anlamına gelir. Kırâat literatüründe ise “harfin sükûnundan sonra harekeyi sessizce işaret etmek”¹⁶⁶ şeklinde tanımlanır. Bu, genel bir tabir olmakla birlikte kırâat ilminde, işmâmın birkaç tanısı vardır:

1) Bir harfin başka bir harf ile karıştırılması (Sâd-ı müşemme):¹⁶⁷

“Sâd ile ze harflerinin birbirlerine karıştırılmasıdır.”¹⁶⁸ Bu tür işmâma Kur’ân-ı Kerîm’de çokça geçen صِرَاط kelimesini örnek olarak gösterebiliriz. Kelimeyi kırâat imamlarının çoğu hâlis sâd ile okumuşlardır ki bu Kureyş lehçesine ait olup mushaf hattına da doğrudan uymaktadır. Hamza’nın ilk râvîsi Halef ise bu kelimeyi her geçtiği yerde; ikinci râvîsi Hallâd ise Fâtîha sûresinin 5. âyetindeki الصِّرَاط kelimesinde sâd mahreçinden ze sesini andırarak şekilde okumuştur.¹⁶⁹ Hamza, Kisâî, Ruveys ve Halefî’l-Âşîr ise اَصْدَقْ kelimesinde olduğu gibi sonrasında dâl bulunan her sâkin sâd harfini aynı kelimedede olmak şartıyla işmâm ile okumuştur.¹⁷⁰ Bu tür işmâmın, *Kays* ve *Ukayl* lehçelerinde yaygın olduğu ifade edilmektedir.¹⁷¹

2) Harekenin harekeye karıştırılması: Bu durum, قِيلَ - غِيضَ - سِيئَةً - سِيءَ - سِيَقَ - حِيلَ - جِيءَ gibi lafızlarda söz konusudur. Bu lafızların birinci harfi iki harekeyle telaffuz edilir. Bir bakıma esre, ötreye karıştırı-

¹⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XII, 325.

¹⁶⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 121.

¹⁶⁷ Sâd ile ze harflerinin birbirlerine karıştırılması demektir ve işmâmın bu türü sâd-ı müşemme olarak ifade edilir. Bu işmâmda sâd ve ze harfleri mahreçlerinden eksik çıkar. Her iki harfin birleşmesinden ise tam bir harf çıkar. Telaffuzu itibariyle ortaya çıkan yeni harf ne tam sâd ne de tam ze’dir. Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzû’l-meânî min Hurzi’l-emânî fi kırâati’s-seb’a*, İbrâhim Atve İvaz (tahk.), Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, Kâhire 1981, s. 71; Dimyâtî, *İthâf*, I, 365; Paluvî, *Zübde*, s. 17; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 271; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 116.

¹⁶⁸ Paluvî, *Zübde*, s. 7.

¹⁶⁹ Dimyâtî, *İthâf*, I, 365; Paluvî, *Zübde*, s. 7.

¹⁷⁰ İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetü’n-neşr*, 114-115. beyitler; Dimyâtî, *İthâf*, I, 517; Paluvî, *Zübde*, s. 48.

¹⁷¹ Muhaysin, *el-Muktebes*, s. 99.

olarak okunur.¹⁷² Meçhul konumda bulunan yukarıdaki lafızların ilk harfleri aslında ötre harekelidir; sarf ilmindeki i'lal sonucunda kesreye dönüşmüştür. Bir başka deyişle, telaffuzunda kolaylık sağlanması için söz konusu kelimelerin etimolojik tahlilden geçtikten sonra, gizli kalan ötrelerine işaret etmek için uygulanmaktadır.

Asıl hareke olan ötreyi hissettirdikten sonra esre harekenin sesi çıkarılarak her iki hareke de temsil edilmekte, yani bu fiillerin meçhul olduklarına işaret edilmektedir. Hişâm, Kisâî ve Ruveys bu tür işmâmı, yukarıda yer alan yedi kelime için uygulayan kurrâdır. İbn Zekvân sadece جِبَل - سَبِيح - سَيِّئٌ - سَيِّئٌ - سَبِيح - سَبِيح - سَبِيح kelimelerinde; Nâfi' ve Ebû Ca'fer ise sadece سَبِيح ve سَبِيح kelimelerinde işmâm vechini uygularlar.¹⁷³

3) Harekenin sükûna karışması: لَا تَأْمَنَّا lafzında¹⁷⁴ yapılan işmâm bu türe örnektir. Bu uygulamada maksat, kelimedeki idğâmla birlikte, onun aslî harekesine dudakla işaret etmektir. Kelimenin aslı لَا تَأْمَنَّا olduğundan birinci nûn harfinin dammesine işâreten işmâm ile telaffuz edilir. Ebû Ca'fer dışındaki kırâat imamları bu lafzı işmâm ya da ihtilâs ile okurlar.¹⁷⁵

4) Sâkin harften sonra dudakları yummak: "Kelime sonlarındaki sâkin harfin ötresini işaret etmek için dudakları ön tarafa doğru toplamak/yumaktır." İşmâmın bu türü sadece vakıf halinde ötrede yapılır. Zira kelime sonundaki ötre hareke vakıf sebebiyle kaybolmaktadır. Sükûndan sonra dudakların yumulması şeklinde uygulanan bu işmâm, sebab-i med durumunda bulunan sâkin harfi okuduktan sonra, aslında harekesi ötre olan bu harfin harekesine işaret maksadıyla hiçbir ses çıkarmaksızın iki dudağı ötre okurcasına ileri doğru uzatmak (büzmek) şeklinde uygulanır.¹⁷⁶ İşmâmın bu türünde ses yoktur.¹⁷⁷ Bu, kırâat imamlarınca üzerinde ittifak edilen işmâm çeşididir.

¹⁷² Paluvî, *Zübde*, s. 17.

¹⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 208; Dimyâtî, *İthâf*, I, 378-379; Paluvî, *Zübde*, s. 17.

¹⁷⁴ Yûsuf 12/11.

¹⁷⁵ Paluvî, *Zübde*, s. 72.

¹⁷⁶ Tetik, *Kırâat İliminin Ta'lîmi*, s. 182.

Harekeyi duyma imkânına sahip olamayanlar, işmâmdaki dudak hareketi sayesinde harekeyi anlama imkânı elde ederler. Dudaklar ile yapılan bir telaffuz şekli olduğu için bunu ancak görenler anlayabilir. Bu sebeple gözü gören fakat işitmeyen kişilere mahsus olduğu söylenmektedir. Ancak işmâm, sağlam kişiler için de yapılabilir. Bir topluluğa Kur'ân-ı Kerîm okuyan kimse, topluluktaki insanlara, diğer harflerin hareketlerini gösterdiği gibi vakfettiği harfin harekesini sâkinleştirdiği için aslî hareketin ne olduğunu belirtmek için de işmâm yapılabilir.¹⁷⁸

3.6. İlhâk/Hâü's-Sekte

İlhâk lügatte, “bir şeyi başka bir şeyin arkasından getirmek, bitıştirmek, ulaştırmak”¹⁷⁹ anlamlarına gelir. Kırâat literatüründe ise “bazı kelimelerin sonuna vakıf halinde sakin bir hâ ilave edilmesi”¹⁸⁰ demektir. Vakıf halinde kelimelerin sonuna eklenen bu hâ harfine hâü's-sekte de denilmektedir.¹⁸¹ Kırâat imamlarından Ya'kûb, harf-i cer alan mâ-i istifhâmiyye (soru edatı olan mâ) edatlarında özellikle مَمَّ - لِمَّ - بِمَّ - فِيمَ - عَمَّ olmak üzere beş kelimedede: مَمَّ - لِمَّ - بِمَّ - فِيمَ - عَمَّ şeklinde; هُوَ ve هِيَ zamirlerinde (müfred ve gâib zamirlerde): هُوَ - هِيَ şeklinde; şeddeli cemî' müennes gâib nûnlarında: هُنَّ (هُنَّ) şeklinde; sonunda şeddeli yâ bulunan kelimelerde: عَالِيَه (عَالِيَه) şeklinde; sonunda fethalı nûn bulunan cemî' müzekker sâlimler: رَاعُونَ - أَلْعَالِمِينَ - الْمُؤْمِنِينَ - الْمُفْلِحُونَ gibi kelimelerde رَاعُونَ - أَلْعَالِمِينَ - الْمُؤْمِنِينَ - الْمُفْلِحُونَ şeklinde okumaktadır.¹⁸²

¹⁷⁷ İşmâm uygulaması sessiz şekilde ve sadece dudakların işaretleriyle yapıldığından sükûndan sayılmıştır. Bu münasebetle sebep-i meddin zâil olmasını gerektiren bir âmil olarak kabul edilmemiştir. Dolayısıyla kasr ile uygulandığı gibi tevessut ve tûl ile de tilâveti câiz görülmüştür. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 270; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstihlâları*, s. 80.

¹⁷⁸ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, Bursa: Emin, 2009, ss. 222-223.

¹⁷⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1549; Isfehânî, *el-Müfredât*, s. 448.

¹⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 120; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 190.

¹⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 136; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 190.

¹⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 134-136; Paluvî, *Zübde*, s. 25.

3.7. İhtilâs ve İskân

İhtilâs lügatte, “bir şeyi zorla almak, alıp kaçmak, kapmak”¹⁸³ manalarına gelir. Kırâat literatüründe ise harekeyi süratle telaffuz etmek ya da harenin çoğunu (üçte ikisini) telaffuz edip azını (üçte birini) hafzetmek suretiyle okumaktır.¹⁸⁴ İbnü'l-Cezerî ihtilâs için şu ifadelerde bulunur: “Harekenin kapılması ve öyle bir hızda okunmasıdır ki dinleyici lafızda hiç hareke olmadığını zanneder. Oysa hareke, kelimedeki tam manasıyla söz konusudur.”¹⁸⁵ Kırâat âlimleri ihtilâs ve ihfâyı birbirine benzer iki kavram olarak değerlendirmişlerdir.¹⁸⁶ Bu telaffuz şekline Zümer sûresinin 7. âyetinde yer alan *يُرْضَهُ* lafzındaki *hâ* zamirinin ihtilâs ile okunmasını örnek olarak gösterebiliriz.¹⁸⁷ Bu konuya başka bir örnek ise Yûsuf sûresinin 11. âyetindeki *لَا تَأْمَنَّا* lafzıdır. Lafızdaki ilk *nûn* harfini, aslî harekesi olan ötreyi¹⁸⁸ hızlıca telaffuz etmek *ihtilâs* ile okumak demektir.

“Harfi, bilinen harekelerin doğrultusunda okumak” anlamındaki *tahrîk* kavramının zıttı olan *iskân/teskîn*; “Harfi, üç harekeden uzaklaştırmaktır.”¹⁸⁹ Özelde ise üçüncü tekil şahıs zamirleri olan *هُوَ* ve *هِيَ* munfasıl zamirlerinin başına *vâv*, *fâ*, *lâm* harflerinden biri veya *تَمْ* geldiğinde Nâfî'in râvîsi Kâlûn, Ebû 'Amr,¹⁹⁰ Kisâi ve Ebû Ca'fer, bu munfasıl zamirlerin ilk harfi olan *hâ* harfini sâkin olarak sırasıyla; *هُوَ - فَهُوَ - لَّهُوَ - تَمْهُوَ* şeklinde okumuşlardır.¹⁹¹ Gerekçeleri ise, bu zamirlerin bitişen bu harfler-

¹⁸³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 65.

¹⁸⁴ Muhaysin, *el-İrşâdât*, s. 513. Ayrıca bk.: Muhammed Emin Efendi Rûmî, *Umdetü'l-hallân fi izâhi Zübde'ti'l-irfân*, Emin, İstanbul ts., s. 249.

¹⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, Ğânim Gaddûrî Hamed, (tahk.) Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2001, s. 73.

¹⁸⁶ İhtilâsın farklı manalarına ilişkin detaylı bilgi için bk.: Ğânim Kaddûrî Hamed, *Dirâsâtü's-savtiyye inde ulemâi't-tecvîd*, Matbaatu'l-Hulûd, Bağdât 1986, s. 512 vd.

¹⁸⁷ Paluvî, *Zübde*, s. 118. Detaylı bilgi için ayrıca bk.: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 307-309; Dimyâtî, *İthâf*, II, 427.

¹⁸⁸ Lafzın aslı, *لَا تَأْمَنَّا* şeklindedir. Muhaysin, *el-Mühezzeb*, II, 46.

¹⁸⁹ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, s. 76

¹⁹⁰ Ebû 'Amr, *تَمْ* edatında bu uygulamayı yapmaz. Bu edatı diğerlerinden ayırmasının sebebi bu harfin munfasıl zamirlerden ayrık oluşu ve üzerinde vakıf edilebilmesidir. İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, I, 265.

¹⁹¹ Paluvî, *Zübde*, s. 136.

le beraber tek bir kelime gibi olması, dolayısıyla telaffuzda kolaylığın talep edilmesidir. Dile kolaylık sağlayan bu telaffuz şekli, *Temîm* lehçesinin bir özelliği olarak bilinir.¹⁹²

Cemî' müzekker gâib (هَمْ) zamirinin sâkin olan *yâ* harfinden sonra okunuşu hususunda kırâat imamlarının bazıları ihtilaf halindedir. Ya'kûb bu zamiri her durumda هَمْ şeklinde dammeli okurken Hamza عَلَيْهِمْ - لَدَيْهِمْ gibi cezimli bulunan *yâ* harfinden sonra gelen bu zamiri madmûm okumuştur. عَلَيْهِمْ - لَدَيْهِمْ örneklerinde olduğu gibi.¹⁹³ Ayrıca Ya'kûb *tesniye gâib-gâibe* ve *cemî' müennes gâibe* zamirlerini de (هُمَا - فِيهِنَّ - عَلَيْهِمَا - فِيهِمَا - هُنَّ) sâkin olan *yâ* harfinden sonra عَلَيْهِمَا - فِيهِمَا - هُنَّ şeklindeki gibi madmûm olarak okur. Bu iki kurrânın dışındakiler ise kendinden önce meksûr ya da sâkin harf bulunan bu zamirleri meksûr; diğer durumlarda ise madmûm olarak okumuşlardır.¹⁹⁴

Usûl ile ilgili kavramların hepsi bu kadar değildir. Ancak saydıklarımız en sık karşılaşılan uygulamalardır. Usûle dair detaylı bilgiler daha hacimli çalışmalarda anlatılacak kadar geniş olduğundan biz bu kadarıyla yetiniyoruz. Şunu hatırlatmakta da fayda görüyoruz. Bu kavramların nasıl uygulanacağı, kaynaklarda izah edilmeye çalışılsa da bu iş uzmanlarından (fem-i muhsin) şifâhî yolla öğrenilebilecek bir meseledir. Bizzat bir hocanın izahını gerektirmeyen meselelerde kitaplardan istifade yeterliyken, kırâat gibi bir fem-i muhsin gerektiren branşlarda, kitaplar (bu kadar) başarılı bir öğretici olamamıştır. Kırâat ilminin birçok meselesinde, kitâbet yoluyla tahsil mümkün görünmemektedir. Öyle ki meseleye dair kaleme alınan eserlerde yer alan “Bunu hocanın ağzından al”, “Bir hocadan öğren” gibi tavsiyelere ve ifadelere sıkça rastlanmaktadır.¹⁹⁵

¹⁹² Muhaysin, *el-Muktebes*, ss. 101-102.

¹⁹³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 273-274; Dimyâtî, *İthâf*, I, 366; Paluvî, *Zübde*, s. 8.

¹⁹⁴ Dimyâtî, *İthâf*, I, 366.

¹⁹⁵ Paluvî, *Zübde*, s. 7; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-Hallân*, s. 15; Tetik, *Kırâat İlminin Ta'lîmi*, s. 92.

Sonuç

Bütün ilim dallarına özgü birtakım ıstılahlar söz konusu olduğu gibi kırâat ilminin de kendine mahsus kavramları vardır. Bu ıstılahlar, zamanla kavram havuzları sayesinde kırâat literatürünün gelişmesine ve zenginleşmesine yol açmıştır. Kırâat tedrisatı tarihinde, nesilden nesile değişmeden ya da ufak değişikliklerle aktarılagelen bu terimler, kırâat ilmiyle ilgilenen herkesin istisnasız bilmek ve aktarmak durumunda olduğu tanımlardır. Kırâat sahasının kendine mahsus dilinin ve terminolojisinin oluşmasında en önemli unsur olan ıstılahlar, literatürde genel-geçer nitelik kazanarak kırâat tedrisatında sıkça tekrarlanmıştır.

Kırâat imamları, Kur'ân-ı Kerîm'in edâsı itibariyle birçok kural üzerinde görüş birliğindedir. Ancak onlar, bazı konularda birbirlerinden ayrılmışlardır. Kur'ân lafızlarının telaffuzunda birden çok kırâat farklılığının Kur'ân-ı Kerîm'de bütün geçtiği yerlerde bir usûl takip edilerek telaffuz edilmesi ya da her kırâat imamının belli bir yöntem dâhilinde kendilerine mahsus belirledikleri okuyuş tarzları kırâat ilminde *usûl farklılıkları* olarak ifade edilmektedir. Kırâat ilmi geleneği içerisinde, hangi kurrâ hangi usûle göre okuyorsa, lafızları bu usûl çerçevesinde kendinden sonrakilere aynı şekilde aktarmışlardır.

Usûlî ihtilaflara, ilgili telaffuz kurallarından birinin hükmünün, genel olarak hepsine uygulanabilir olması itibariyle bu isim verilmiştir. İmâle, idğâm, teshîl, terkîk, sıla ve işmâm vb. tecvîd kuralları ve lehçe farklılıkları bu başlık altında ele alınır. Öte yandan kaynaklarda, bazen usûlî ihtilaflar kategorisinde değerlendirilip de bir kurala tâbî olmayan ve bir hüküm altına sokulamayan değişken özelliğe sahip kelimelere de yer verilmiştir. Mahallî şîve ve ağızların ses özellikleriyle ilgili olan usûl ihtilafları, ilgili âyeti anlamada önemli bir değişikliğe yol açmamaktadır. Belki tilâvette bir ses zenginliği ve farklı tavır olarak değerlendirilebilir. Ancak bu kavramların nasıl uygulanacağı, kaynaklarda izah edilse de bir fem-i muhsin yardımıyla ve şifâhî yolla öğrenilebilecek önemli bir meseledir.

Kaynakça

- Altundağ, Mustafa, "Sahih Kırâatlerin Arap Lehçeleriyle İlişkisi Üzerine", *MÜİFD*, 2001/20, ss. 23-48.
- Aşıkcutlu, Mehmed Rüşdü *Tayyibe'nin Elfaz Manası*, İstanbul 1978.
- Bigiyef, Mûsâ Cârullah, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, Kazan 1912.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcü'l-lüğa ve sıhâhü'l-'Arabîyye*, Ahmed Abdülgafûr Attâr (tahk.), Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrût 1990.
- Cürcânî, Seyyîd Şerîf, *Kitâbü't-ta'rîfât*, Mektebetü Lübnân, Beyrût 1985.
- Çağlı, Necdet, *Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı (Kırâat Olgusu Çerçevesinde)*, İlahiyât, Ankara 2005.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân Okuma Esasları*, Bursa: Emin, 2009.
- _____, *Yedi Harf ve Kırâatler*, Ensar, İstanbul 2005.
- Çollak, Fatih, *Hafs Rivâyetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hücetleriyle Âsım Kırâati*, Üsküdar, İstanbul 2006.
- Dağ, Mehmet, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İSAM, İstanbul 2011.
- Dânî, Ebû 'Amr, *el-İdğâmü'l-kebîr*, Abdurrahman Hasan Ârif (tahk.), Âlemü'l-Kütüb, Kâhire 2003.
- _____, *et-Teyisîr fi'l-kırâati's-seb'*, Otto Pretzl (tahk.), İstanbul 1930.
- Devserî, İbrahim Saîd, *Muhtasaru'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kırâât*, Dâru'l-Hadâre, Riyâd 2008.
- Dimyâfî, Ahmed Muhammed Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbaate 'aşer*, Şa'bân Muhammed İsmail (tahk.), Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1987.
- Durmuş, İsmail, "Hemze", *DİA*, TDV, İstanbul 1998, XVII, s. 192.
- Ebû Bekr Ahmed b. Cezerî "İbn Nâzım", *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, Enes Mihre (tahk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2000.
- Ebû Şâme, el-Makdisî, *İbrâzü'l-meânî min Hirzi'l-emânî fi kırâati's-seb'a*, İbrâhim Atve İvaz (tahk.), Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, Kâhire 1981.
- Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Zencele, *Hüccetü'l-kırâât*, Saîd Efgânî (tahk.), Müesse-setü'r-Risâle, Beyrût 1997.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Zehraveyn, İstanbul 1993.
- Emin Efendi, Muhammed Rûmî, *Umdetü'l-hallân fi izâhi Zübdeti'l-irfân*, Emin, İstanbul ts.
- Hamed, Cânim Kaddûrî, *Dirâsâtü's-savtiyye inde ulemâi't-tecvîd*, Matbaatu'l-Hulûd, Bağdât 1986.
- İsfehânî, Râğıb, *el-Müfredâtü fi ğarîbi'l-Kur'ân*, Muhammed Seyyid Kîlânî (tahk.), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1961.

- İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fi vucûhi'l-kırâât ve ilelihâ*, Ömer Hamdân Kübeysî (tahk.), Cidde 1993.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût ts.
- İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ' fi'l-kırââti's-seb'*, Ahmed Ferîd Mezîdî (tahk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1999.
- İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, Ali Muhammed Dabbâ' (tahk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts.
- _____, *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, İbrahim Atve Ivaz (tahk.), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2004.
- _____, *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, Muhammed Temîm ez-Zü'bî (zabt ve tsh.), Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, Cidde 1994
- _____, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, Ğânim Gaddûrî Hamed, (tahk.) Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2001.
- Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İFAV, İstanbul 2009.
- Kızıklı, Zafer, "Arap Dilinde İdgâm Kavramı", *EKEV*, sy. 32, 2007, ss. 179-182.
- Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf an vucûhi'l-kırââti's-seb' ve ilelihâ ve hucecihâ*, Muhyiddîn Ramazan (tahk.), Dımaşk 1974.
- _____, *et-Tebşıra fi'l-kırââti'-seb'*, Muhammed Gavs Nedvî (nşr.), Dâru's-Selefiyye, Bombay 1982.
- Mersafi, Abdülfettâh Acemî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî*, Mektebetü Tayyibe, Medîne 1980.
- Mevsilî, Ebû Abdillâh Ahmed, *Şerhu Şa'le ale's-Şâtibiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2001.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-İrşâdâtü'l-celiyye*, Kâhire 1971.
- _____, *el-Kırâât ve eseruhâ fi ulûmi'l-'Arabiyye*, Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, Kâhire 1984.
- _____, *el-Muktebes mine'l-lehecâti'l-'Arabiyye ve'l-Kur'âniyye*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kâhire 1978.
- _____, *el-Mühezzeb fi'l-kırââti'l-'aşr ve tevcîhihâ min tarîki Tayyibeti'n-neşr*, Mektebetü'l-Ezheriyye, Kâhire 1997.
- Mutçalı, Serdar, *el-Mu'cemü'l-'Arabiyyü'l-hadîs: Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul 1995.
- Nüveyrî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ali, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Baslûm (tahk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2003.
- Paluvî, Abdülfettâh, *Zübdetü'l-irfân fi vucûhi'l-Kur'ân*, Âsitâne, İstanbul ts.
- Pei, Mario, *Glossary of Linguistic Terminology*, Anchor Books, New York 1966.
- Şaçaklızâde Ebû Bekr Mar'aşî, *Cühdü'l-mukall*, Sâlim Gaddûrî Hamed (dirase ve tahk.), Dâru Ammar, Amman 2008.
- Sehâvî, Ali Muhammed, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, Ali Hüseyin Bevvâb (tahk.), Mektebetü't-Türâs, Mekke 1987.

- Suyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Şuayb Arnaut (tahk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2008.
- _____, *Şerhu's-Şâtibiyye*, Ebû Âsım b. Kutub (tahk.), Müessesetü Kurtuba, Endülüs 2004.
- Tayyân, Muhammed Hassân, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye ve alâkatihâ bi'l-esvâti ve'l-lehecât*, Mecelletü'l-Mecmai'l-Lügati'l-'Arabiyye bi Dımaşk, Dımaşk 1992.
- Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, İFAV, İstanbul 2009.
- Tetik, Necati, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi*, İşaret, İstanbul 1990.
- _____, "Kur'ân Tilâvetinde Medd-i Bedel Vurguları", *EKEV*, 3/2, 2001, ss. 109-120.
- Ünlü, Demirhan, *Kur'ân-ı Kerîm Tecvîdi*, TDV, Ankara 2005.
- Yeşildağ, Adem, "Kur'ân Harflerinin Okunmasında Lâzımî Sıfatlar", (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).
- Zebidî, Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Mısır 1888.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Fevvâz Ahmed (tahk.), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût 1995.

